

Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme

Dr. Mehmet Ali YARGI*

Öz

Bu araştırma Aile Hukuku alanında İslâm Hukukunu uygulamaya çalışan Suudi Arabistan'da bedelli boşanma ve muhâlea ile ilgili resmi işlemleri ve mahkemelerdeki uygulamaları incelemektedir. Konunun İslâm Hukukundaki teorik yönüne de işaret edilmiştir. Araştırmada Suudi Arabistan hukukî mevzuatına, Riyad'daki Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi ile Riyad Genel Mahkemesindeki gözlem ve incelemelere dayanılmıştır. Teorik bilgilerde ise temel Hanbelî fıkıh kitapları esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, muhâlea, hul', boşama, boşanma, Aile Hukuku, Ahvâl-i şahsiye, el-Ahvâlü's-şahsiyye, Uzmanlar Heyeti, hakem.

Judicial Applications of Mukhala'a and Divorce in Exchange for Payment a Field Research in Saudi Arabia

Abstract

This research studies the judicial applications and procedures related to mukhala'a and divorce in exchange for payment in the courts of Saudi Arabia which puts Islamic law in force in the field of Family law. It also points out the theoretical background of the subject in Islamic law. The research depends on the laws and regulations of Saudi Arabia, interviews with the judges, and the author's observations and investigations in the Social Security and Marriage Court of Riyad and General Court of Riyad. As for the theoretical rules, it depends on the widely used law books of Hanbalite Madhhab.

Keywords: Saudi Arabia, mukhala'a, khul', divorce, Family Law, al-Ahvâl ash-shakhsiyya, the council of experts, arbiter.

I. Giriş

İslâm hukuku erkeğe tek taraflı olarak boşama yetkisi vermekle birlikte özellikle geçimsizlik durumlarında kadına da kocasıyla anlaşarak ona bir bedel vermesi karşılığında evliliği sonlandırma hakkı tanımıştır. Eşler evliliği sonlandırmak üzere akit yaptıklarında kocanın kullandığı söze göre bu tür ayrılıklara bedel karşılığı boşanma (talâk alâ ıvaz) veya muhâlea (hul') adı verilmektedir.

İslâm hukukunda taraflar arasında bir denge oluşturmak ve mağdur olan tarafın mağduriyetinin giderilmesi amacıyla ayrıca evlilik birliğinin devamının normal şekilde devam edemeyeceği durumlarda tarafların hâkime müracaat ederek

* Türkiye Cumhuriyeti Riyad Büyükelçiliği Riyad Uluslararası Türk Okulu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni.

evlilik akdinin sona erdirilmesini talep etme hakkı tanınmıştır. Uygun gördüğü takdirde hâkimin evlilik birliğine son verme yetkisi vardır. Evlilik birliğine hâkim tarafından son verilmesine *fesih* veya *tefrîk* denilmektedir. Bâtil (hükümsüz) bir evlenme akdi yapıldığında gerek hâkimin gerekse üçüncü kişilerin tarafları birbirinden ayırarak onların birlikte yaşamalarına engel olmasına da *tefrîk* denilmektedir.¹

Tespit edebildiğim kadarıyla Suudi Arabistan'da mahkemelerdeki uygulamalarda taraflardan birinin geçerli bir sebep öne sürerek mahkemeye müracaat etmesi halinde hâkimin evlilik akdine son vermesinde fesih; bâtil evliliklerde tarafları birbirinden ayırmasında ise *tefrîk* terimi kullanılmaktadır.

Elinizdeki bu çalışmada kadının bir bedel vermesi karşılığında kocasıyla anlaşarak evlilik birliğine son verme hakkının İslâm Hukukunu hemen her alanda uygulamaya çalışan Suudi Arabistan'daki mevcut uygulamalarını incelemeye çalışılacağız. Hâkimin evlilik akdini feshetmesi ile ilgili uygulamaları ise - İnşallah- başka bir çalışmada ele alacağız.

Suudi Arabistan'da kadının bir bedel vermesi karşılığında kocasıyla anlaşarak evlilik birliğine son vermesinin oranının, kocanın tek taraflı olarak yaptığı boşamaların yanında küçümsenemeyecek boyutta olduğu² dikkate alındığında araştırmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Araştırma genel olarak 2009 yılı başından itibaren Riyad Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi (RSGNM)³ ile Riyad Genel Mahkemesinde (RGM) yaptığım

¹ Buhûti, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfu'l-kına' anî'l-İkna'*, 1. bs., Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı Yayınları, Riyad 1429/2008, XI, 290, 323; Hâkimin evlilik akdine son vermesiyle ilgili bk. Acar, H. İbrahim, "Tefrîk" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXX, 277.

² Suudi Arabistan Adalet Bakanlığının 1429 (2008) verilerine göre ülke genelinde sadece muhâlea vakalarının boşama ve fesih vakaları içindeki oranı %5'tir. Fesih davalarının oranı ise %10'dur. bk. Adalet Bakanlığı 1429 (2008) Yılı Evlenme ve Boşanma Yıl Sonu Raporu, <http://www.moj.gov.sa/uploads/Book-1430-B.pdf>, s.13, (erişim: 01.06.2010). Aynı raporun özeti şeklinde ve bazı bilgilerin İngilizcelerini de içeren başka bir nüshası için bk. <http://www.moj.gov.sa/uploads/Book-1429-final-S.pdf>. Ülke genelini temsil etmemekle birlikte bir fikir vermesi açısından şunu söyleyebilirim ki Riyad Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesinde incelediğim boşama zabıtlarındaki (Meselâ 3. daire 15 sayılı boşama zabıt defteri, 5. daire 15. sayılı boşama zabıt defteri) bedelli boşamaların oranı her ikisinde de ortalama %15 civarındadır. Genel Mahkemede açılan fesih davalarının bir kısmının da muhâlea ile sonuçlandığı dikkate alındığında bedelli boşama ile muhâlea vakalarının toplamda %20 civarında olduğu söylenebilir.

³ Suudi Arabistan'da Sosyal Güvence ve Nikâh Mahkemesi sadece Riyad ve Cidde'de bulunmaktadır. Söz konusu mahkemelerde evlenme ve boşanma gibi Aile Hukukunu ilgilendiren çekişmesiz yargı işlemleri (inhâât) yapılmaktadır. Ayrıca herhangi bir geliri olmayan, geçimini temin etmekte zorlanan ve kendine bakacak birinci derece akrabası bulunmayan kimselerin Sosyal Güvenlik (ed-Damânü'l-ictimâi) kurumundan malî yardım alabilmesi için durumunu hâkim huzurunda tespit ettirmesi ve mahkemeden bununla ilgili belge alması gerekir. Bu işlem de Riyad ve Cidde'de Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi'nde yapılmaktadır. Aile hukukunu ilgi-

incelemelere ve gözlemlere dayanmaktadır. Araştırmada mümkün olduğunca farklı hâkimlerin uygulamalarından ulaşılabildiğim değişik örnekler zikretmeye çalıştık. Birkaç yıla yayılan bu çalışmada iki farklı mahkemedeği değişik hâkimlerin uygulamalarını incelediğinden her bir dairede aynı yıla veya aynı aya ait belgeleri inceleme imkânımız olmadı. Yeni incelemeye başladığımız her dairede en son kesin hüküm verilmiş davalardan ve çekişmesiz yargı işlemlerinden (inhâât) başlayarak geriye doğru inceleme yapma imkânımız oldu. Bu sebeple incelediğimiz belgeler arasında 2011 yılına ait belgeler bulunduğu gibi 2007 yılına hatta az da olsa daha eski tarihlere ait belgeler de bulunmaktadır. Belgeler hicrî tarihli olmakla birlikte okuyucuya kolaylık olması için Suudi Arabistan'ın resmi takvimi olan Ümmü'l-Kura takvimini esas alarak belgelerin tarihlerini milâdiye çevirerek onları da parantez içinde zikrettik.

Ayrıca konuyu ele alırken öncelikle onun İslâm Hukukundaki teorik (fikhî) yönüne makale sınırlarını aşmayacak şekilde kısaca işaret etmeye çalıştık. Suudi Arabistan yargısıyla ilgili hukukî mevzûâtтан ve diğer kaynaklardan da istifade etmeye çalıştık. Gerçi Suudi Arabistan'ın Aile Hukukunu düzenleyen Türkiye'dekine benzer kapsamlı bir Medenî Kanun'u bulunmamaktadır, fakat yargılamayı, resmî iş ve işlemleri düzenleyen çeşitli kanunlar (nizamlar), yönetmelikler (lâihalar), ilgili kurumların kararları ve genelgesi bulunmakta ve bunlar, konuyla ilgili bazı düzenlemeler içermektedir. Bu mevzuatın başında Şer'îye Mahkemelerindeki işlemleri ve yargılamayla ilgili usulü düzenleyen Şer'î Yargılama Kanunu (*Nizâmu'l-murâfaâti's-şer'iyye*) ve bu Kanun'un yürürlüğüyle ilgili hükümleri içeren yönetmeliği (*el-Lâihatü't-tenfi'ziyye li-Nizâmi'l-murâfaâti's-şer'iyye*); doğum, evlenme ve boşanma gibi olaylarda Nüfus Müdürlüklerinde yapılması gereken resmî işlemleri düzenleyen Ahvâl-i Medeniyye Kanunu (*Nizâmu'l-ahvâl-i-medeniyye*) gelmektedir. Ayrıca ilgili kurumların kararlarına binaen veya re'sen Adalet Bakanlığı tarafından gönderilen genelgeler bulunmaktadır.

Suudi Arabistan'da Aile Hukuku genel olarak Kur'an'a, sünnete, diğer şer'î delillere, fıkıh kitaplarına ve hâkimlerin içtihatlarına dayanılarak uygulanmaktadır. Hâkimlerin herhangi bir mezhebin görüşlerine bağlı kalarak hüküm vermelerini gerektirecek bir mevzuat bulunmamaktadır. Bununla birlikte hâkimlerin genellikle Hanbelî mezhebine göre hükmettikleri söylenebilir. Özellikle dava söz

lendiren çekişmeli yargı işlemleri ise Genel Mahkemelerde yapılmaktadır. Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi olmayan şehirlerde ise söz konusu işlemlerin tamamı Genel Mahkemelerde yapılmaktadır. Yeni Yargı Kanunu (Nizâmu'l-kadâ) doğrultusunda Ahvâl-i Şahsiyye Mahkemeleri kurulması öngörülmektedir. Yüksek Yargı Meclisi, Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemelerinin adının Ahvâl-i Şahsiyye Mahkemelerine dönüştürülmesi; Mekke, Medine ve Demmam şehirlerinde de Ahvâl-i Şahsiyye Mahkemeleri kurulması kararı almıştır. Ancak isim değişikliği yeni Şer'îye Mahkemelerindeki Muhâkeme Usulü Kanunu (*Nizâmu'l-murâfaâti's-şer'iyye*)'nun çıkarılmasından sonra yapılacakından henüz isim değişikliği de uygulamaya geçirilmemiştir.

konusu olmaksızın herhangi bir meselenin hâkim huzurunda tespit ve tescil edilmesiyle ilgili işlemlerde (çekişmesiz yargı işlemleri, inhâât) bu daha açık görülmektedir.⁴ Bu araştırmada da konunun teorik yönü temel Hanbelî kaynakları çerçevesinde ele alınacaktır.

Hâkimlerin değişik içtihatlarda bulunabilecekleri ve bütün uygulamalara erişmemin mümkün olmadığı dikkate alındığında, bu araştırmanın ne Suudi Arabistan'daki ne de adı geçen mahkemelerdeki uygulamaları tam yansıttığını, sadece söz konusu uygulamalar hakkında bir fikir verebileceğini belirtmek isteriz.

II. Muhâlea ve Bedel Karşılığı Boşanma Arasındaki Fark

Muhâlea kelimesi "ha-le-a" (خلع) sözlükte elbiseyi veya ayakkabıyı çıkarmak anlamına gelmektedir.⁵ Terim olarak ise kocanın eşinden veya bir başkasından aldığı bir bedel (ıvaz) karşılığında belli sözlerle eşinden ayrılmasıdır. Allah Kur'an-ı Kerim'de erkeği kadının; kadını da erkeğin elbisesi olarak nitelendirmiştir.⁶ Dolayısıyla kadının bu şekilde ayrılması elbisenin çıkarılmasına benzetilmiştir.

Muhâlea terimi yerine "hul" terimi de kullanılmaktadır.⁷ Kur'an'da geçtiği üzere⁸ *iftidâ* terimi de kullanılmakta ve kadının eşinden bedel karşılığı ayrılırken *iftidâ* (veya *fidye*) kelimesini kullanması da aşağıda inceleneceği üzere muhâleanın hükümlerine tâbi kılınmaktadır.⁹

Kocanın eşinden bir bedel alması karşılığında evlilik birliğine son verirken muhâlea, hul' veya *iftidâ* gibi özel sözlerle değil de boşama (talak) kelimesini kullanması halinde yapılan işlem muhâlea değil, boşama sayılmaktadır.

Suudi Arabistan'daki uygulamalarda bedel karşılığı boşama ifadesini kullanarak evlilik birliğine son verenler olduğu gibi muhâlea kelimesini kullanarak ayrılanlar da bulunmaktadır. Muhâlea yapılırken ve ilgili resmî evraklar tanzim edilirken muhâleadan çok *hul'* teriminin kullanıldığı görülmektedir. Ancak

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Yargı, "Suudi Arabistan'daki Evlenme İşlemleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 40, s.169-170.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3. bs., Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, Beyrut 1419/1999, IV, 179.

⁶ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz." el-Bakara 2/187.

⁷ Futûhî, İbnü'n-Neccâr Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed, *Münteha'l-irâdât* (Buhûti'nin şerhiyle beraber), 1. bs., Müessesetü'r-Risâle, 2000/1421, V, 335; Buhûti, *Keşşâfu'l-kına'*, XII, 133; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, *el-Muğnî*, 2. bs., Dâru Hecer, Kahire 1413/1992, X, 268

⁸ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "(Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (kocasına) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur." el-Bakara 2/229.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 268

Türkiye’de yapılan İslâm hukuku ile ilgili çalışmalarda muhâlea terimi daha çok kullanıldığı için bu araştırmada da temel olarak muhâlea terimi kullanılacaktır.

Evlilik birliğine son verirken kullanılan ifadelerdeki söz konusu farklılık sadece yapılan işlemin fesih sayılıp sayılmamasında, kocanın sahip olduğu boşama sayısının eksilip eksilmemesinde, bedelin geçerli olmaması halinde sonuç doğurup doğurmamasında ve resmî evrakın tasnifinde kendini göstermektedir. Diğer sonuçlar itibarıyla aralarında bir fark bulunmamaktadır. Onun için araştırmanın başlığında iki işleme de ayrı ayrı işaret etme gereği duyulmuş, fakat konu ele alınırken her iki işlemin de sadece ayrıldıkları noktalarına işaret etmekle yetinilmiştir; gerek resmî işlemlerdeki gerekse hukukî şart ve sonuçları ile ilgili diğer hususlarda ortak ele alınmıştır.

Koca eşinden bir bedel alması karşılığında evlilik birliğine son verirken boşamaya (talak) niyet etmeksizin muhâlea, hul’, fesh ve mufâdât (fidye alma, iftidâ) kelimelerini kullanırsa yapılan işlem fesih sayılmakta ve kocanın kalan boşama sayısı eksilmemektedir. Koca, boşama (talâk) sözünü kullanarak evliliğe son verirse boşama sayısından düşülmektedir. Her iki durumda da kocanın eşine tek taraflı olarak dönme hakkı kalmamakta, koca tüm boşama haklarını kullanmamışsa ancak ayrıldığı eşinin rızasıyla yeni bir evlenme akdi yaparak onunla tekrar evlenebilmektedir. İbn Kudâme, Ahmed b. Hanbel’den muhâleanın "*bâin boşama*" sayılacağına dair bir rivayet daha bulunduğunu belirtmekle birlikte Hanbelîlerin genel olarak talak sözü kullanılmadığı sürece muhâleayı fesih kabul ettikleri görülmektedir.¹⁰ İbn Teymiye ve İbnü'l-Kayyim ise eşlerin bedel karşılığı evliliğe son verirken koca boşama sözünü kullansa dahi bunun fesih sayılacağını savunmuşlardır.¹¹

Riyad Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi’nde kadının bir bedel vermesi karşılığında yapılan evliliği sonlandırma işlemlerinin çoğunun "*talâk*" kelimesi kullanılarak yapıldığı, *muhâlea* kelimesi kullanılarak yapılanların ise daha az olduğu görülmektedir.¹² Hâkimlerden öğrenebildiğim kadarıyla birincisinin

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 274-275, 278; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 141; Buhûtî, Mansûr b. Yunus, *Şerhu Münteha'l-irâdât Dekâiku üli'n-nühâ li şerhi'l-Müntehâ* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, 2000/1421, V, 340; *Fetâvâ ve resâilü's-Şeyh Muhammed b. İbrahim* (Cem, Tertip ve Tahkik: Muhammed b. Abdurrahman b. Kasım), 1. bs., Matbaatü'l-hukûme, Mekke 1399, X, 309, 313.

¹¹ İbnü'l-Kayyim *el-Cevziyye*, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir *Zâdü'l-meâd*, Beyrut 1417/1996, V, 181.

¹² Cidde'deki Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesindeki muhâlea vakaları, Riyad Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesindeki orana daha fazla olmakla birlikte genel boşama vakaları içindeki oranına bakılırsa aynı durumun Cidde'de de söz konusu olduğu söylenebilir. bk. Adalet Bakanlığı Evlenme ve Boşama 1429 (2008) Yılı Yıl Sonu Raporu, <http://www.moj.gov.sa/uploads/Book-1430-B.pdf>, s.196 (erişim: 01.06.2010).

oranının daha fazla olması, iki sözün farklı sonuçlar doğurduğunu birçok kimse- nin bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple tespit edebildiğim kadarıyla taraflar kendi aralarında evliliğe bedel karşılığı son vermek üzere anlaşarak mahkemeye geldiklerinde eğer başka bir teklifleri yoksa hâkim, kocaya "...i karşılığında eşimi boşadım (tallectu)" demesini teklif etmekte ve evliliğe son verilmesi boşama sözü kullanılarak yapılmaktadır. Söz konusu farkı bilen ise ayrıldığı eşiyile ileride tekrar evlenmek isteyebileceğini dikkate alarak boşama sayısından birinin eksilmemesi için muhâlea kelimesini kullanarak evlilik birliğine son vermektedir.

Riyad Genel Mahkemesi'nde tespit edebildiğim kadarıyla davalar tarafların bedel karşılığında anlaşarak evliliğe son vermesi ile sonuçlanmışsa, taraflar büyük oranda *muhâlea* sözü kullanılarak birbirinden ayrılmaktadır. Bazı davalarda ise kocanın boşama sözünü kullanması yoluyla evliliğe son verildiği görülmektedir.¹³

Muhâlea ve talak terimleri arasındaki fark, dosyalamada da kendini göstermektedir. Riyad Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesinde talâk sözü kullanılarak yapılan bedel karşılığı boşanma zabıtları boşama (*talâk*) dosyasında; muhâlea sözü kullanılarak yapılanlar ise *hul'* dosyasında tutulmaktadır.

Diğer taraftan bedel karşılığında boşanma veya muhâlea kadının isteği üzerine yapıldığında onun âdet dönemi veya cinsel ilişki meydana gelmiş olan temizlik süresi içinde yapılmasının herhangi bir sakıncası bulunmamakta, yapılan işlem bedelsiz boşamanın (talâk) aksine sünnete uygun olmayan bir boşama (bid'i boşama) olarak görülmemektedir. Bedel karşılığında boşanma veya muhâlea bu yönüyle bedelsiz boşamadan ayrılmaktadır.¹⁴

III. Evliliğe Bedel Karşılığında Son Verilmesinin Sebebi ve Muhâleanın Geçerliliğine Etkisi

Evlilik hayatı bazen taraflardan biri bazen de her ikisi açısından çekilmez hale gelebilmektedir. Bu durumda kocanın dilediği zaman tek taraflı olarak boşama

¹³ RGM 28.06.1430 (21.06.2009) tarih ve 216.5 sayılı belgeye göre kadın kocası aleyhine dava açmış, neticede kadının, kocasına 35.000 SAR vermesi karşılığında koca eşini "boşamıştır". RGM 23.05.1430 (18.05.2009) tarih ve 175.5 sayılı belgeye göre kadının kocasına 4.000 SAR vermesi karşılığında kocası eşini boşama sözünü kullanarak boşamıştır. 27.05.1429 (01.06.2008) tarih ve 2945936 kayıt numaralı belgeye göre davada taraflar muhâlea yapmak üzere anlaşmışlar, fakat koca "eşimi şu miktar karşılığında boşadım" demiştir. Bir başka davada ise kadın, kocası aleyhine dava açmış ve kocasından boşanmayı talep etmiştir. Kocasını hanımının kendinden aldığı şeylerin hepsini geri verirse ayrılmaya razı olacağını ifade etmiş, muhâlea yapmak üzere anlaşmışlar, fakat mehri ve kendine verdiği altınları geri vermek üzere eşini "boşadığını" söyleyerek ayrılmıştır. *Müdevvenetü'l-ahkâmi'l-kazâiyye*, I, 93-94.

¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 269; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 136

hakkını kullanarak evliliğe son verme imkânı bulunmaktadır. Kadının ise tek taraflı olarak evliliği sona erdirmeye gibi bir imkânı bulunmamaktadır. Kadın evliliği sona erdirmek istediğinde iki seçeneği bulunmaktadır:

1. Kadın mahkemeye müracaat edebilir ve evlilik akdinin feshedilmesini talep edebilir. Hâkim de uygun gördüğü takdirde bedelli veya bedelsiz olarak evlilik akdini fesheder.

2. Kadın eşiyile anlaşır ve birlikte karar vererek bedelsiz olarak ya da kadının kocasına bir bedel vermesi karşılığında evlilik birliğine son verebilirler.

Her iki seçenekte de kadını bir bedel vermesi karşılığında evliliğini sonlandırmaya iten sebep, yapılan muhâleanın geçerli olup olmamasına ve kocanın o bedeli almasının câiz olup olmamasına etki etmektedir. İşte bu başlık altında bu mesele incelenecektir.

Eğer kadın kocasının fiziğini, ahlâkını, dindarlığını, yaşını, zayıflığını, şişmanlığını veya başka bir yönünü beğenmediği için evlilik hayatında sorunlar yaşıyorsa, bu sebeple kocasının evlilikten kaynaklanan haklarına riayet edemeyeceğinden ve günaha gireceğinden korkuyorsa kocasına belli bir bedel ödeyerek ondan ayrılmak isteyebilir. Bu onun bir hakkıdır. Kocanın bu gibi durumlarda hanımının teklifini kabul etmesi sünnet olarak görülmektedir.¹⁵

Kadın kocasını sevmediği halde kocası onu seviyorsa ve onunla evli kalmak istiyorsa kadının sabretmesi ve bedel vererek boşanmaya gitmemesi müstehap kabul edilmektedir. Kadının kocasından hoşlanmaması gibi bir durum söz konusu değilken, ondan bir şikâyetinin bulunmamasına ve evlilik hayatında bir sorun yaşamamasına rağmen bedel vererek ondan ayrılmak istemesi mekruh görülmek-

¹⁵ Kadının kocasına bedel ödeyerek kendisini boşamasını talep etmesi esasen aşağıdaki âyetlere ve hadis-i şerife dayanmaktadır. Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: "Kadınlara verdiklerimizden (evlilik hayatında) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamaktan endişe etmeleri dışında herhangi bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetemeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (kendini kocasıyla olan evlilik bağından kurtulmak üzere) fidye vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir." el-Bakara, 2/229. Muhâlea ile ilgili diğer âyetleri topluca görmek için bk. Cessâs, Ebû Bekir Ahmed, *Ahkâmü'l-Kur'an*, el-Mektebetü't-ticâriyye, Mekke ts., *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 536.

Rivayet edildiğine göre Sâbit b. Kays'ın eşi(ra) Hz. Peygamber (sav)'e gelerek: "Ey Allah'ın Rasûlü! Sâbit b. Kays'ı ahlâkî ve dindârlık yönünden ayıplamıyorum, fakat, Müslümanlıkta küfre düşmekten (kocamla beraber yaşamamın dayanılmazlığından Allah'ın evlilik neticesi bana yüklediği sorumlulukları yerine getiremeyerek ona karşı gelmekten) hoşlanmıyorum." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "(Evlendirirken sana mehir olarak verdiği) bahçeyi Sâbit'e geri verir misin?" diye sordu. O da vereceğini söyleyince Hz. Peygamber, Sâbit'e bahçeyi kabul etmesini ve eşini bir boşamayla boşamasını emretti. Bu olay değişik şekillerde rivayet edilmiştir. Burada zikredildiği şekliyle Buhârî ve Nesâî rivayet etmiştir. bk. Buhârî, "Talâk", 12; Nesâî, "Talâk", 34; Ebû Dâvûd, "Talâk", 18; Tirmizî, "Talâk", 10.

le birlikte muhâleanın gerçekleşeceği benimsenmektedir.¹⁶ Ahmed b. Hanbel'in böyle bir durumda kadının fidyeye vererek ayrılmasını haram saydığına dair de bir rivayet bulunmaktadır.¹⁷

Kocanın kendisi doğrudan boşadığı zaman kadından herhangi bir bedel talep etme hakkı yoktur. Böyle bir boşama yapması halinde doğal olarak bazı maddî kayıpları söz konusudur. Onun için kadının herhangi bir kusuru yokken koca mehir olarak verdiği meblağı veya başka bir meblağı eşinden almak için ona psikolojik baskı yaparak, şiddete başvurarak, nafaka hakkını vermeyerek veya birden fazla eşi varsa gün taksiminde aralarında eşit davranmayarak eşini fidyeye vermek suretiyle boşamaya zorlayabilmektedir. Bu durumda yapılan muhâlea batıldır, yok hükmündedir; taraflar yine evli olarak kalırlar, ayrılmış sayılmazlar ve verilen bedelin kadına geri verilmesi gerekir. Fakat koca, eşinden alacağı bedel karşılığında ayrılırken boşama (talak) sözünü kullanmışsa veya muhâlea sözüyle boşamaya niyet etmişse, boşama gerçekleşmiş sayılır. Bu durumda da bedelin yine kadına geri verilmesi gerekir, kocanın bedeli almaya hakkı yoktur. Bedel fâsit olduğu için boşama bedel üzerine yapılmamış sayılır ve kocanın eşine dönme imkânı veren bir boşama (ric'î boşama) yapılmış kabul edilir.

Eğer koca söz konusu baskıyı eşinden bir bedel alarak evliliği sona erdirmek maksadıyla değil de başka sebeplerle yapmışsa muhâlea geçerli kabul edilir. Fakat her iki durumda da koca, haklarını kötüye kullanarak veya haddini aşarak ya da eşinin haklarına riayet etmeyerek ona zulmetmiş ise günah işlemiş sayılır. Koca, eşinin zina yapmasından veya kocasının haklarını yerine getirmemesinden (nüşûz) ya da dinin namaz ve Ramazan orucu gibi emirlerini terk etmesinden dolayı ona baskı yapmışsa ve böylece eşini fidyeye vererek muhâlea yapmaya zorlamışsa muhâlea yine geçerli kabul edilir.¹⁸

Kadının bir geçimsizliği veya söz konusu olumsuz davranışları yoksa kocanın yapması gereken şey, eşine psikolojik baskı uygulayarak ondan bir bedel almaya çalışması değil; aksine ya eşine iyi davranarak evliliği devam ettirmesi ya da iyilikle evlilik birliğine son vermesidir yani bedelsiz olarak boşamasıdır. Yüce Allah "Boşama iki defadır. (Bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek gerekir. Onlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız, size helâl değildir."¹⁹ ve "Açıkça hayasızlık (zina veya geçimsizlik) yapmadıkları sürece

¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 270; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 336; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kına'*, XII, 134;

¹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 271.

¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 272; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kına'*, XII, 135; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 336.

¹⁹ el-Bakara 2/229. Âyet-i kerimenin tamamı için bk. dipnot 15.

kadınlara verdiklerinizin (mehrin) birazını alıp götürmek için onlara baskı yapmayın, onlarla iyi geçinin."²⁰ buyurmaktadır.²¹

Bedel karşılığı evlilik akdinin sona ermesinin sebeplerinin muhâleanın geçerliliğine etkisinin uygulamaya nasıl yansıdığını tespit edebilmek için muhâlea ile ilgili resmî işlemleri incelemek gerekecektir.

IV. Muhâlea İşlemleri

Muhâlea ve bedel karşılığı boşanma ile ilgili resmî işlemler tarafların bedel karşılığında evliliği sonlandırma ve bedelin ne olacağı hususunda kendi aralarında anlaşarak mahkemeye başvurmasına ya da karşı taraf aleyhine dava açmasına göre farklılık arz etmektedir.

A. Tarafların Anlaşarak Mahkemeye Başvurması Halinde

Eğer taraflar kendi aralarında bedel karşılığında ayrılmaya ve bedelin ne olacağına anlaşmışlar ise Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi bulunan Riyad ve Cidde'de adı geçen mahkemeye, diğer şehirlerde ise Genel Mahkemelere müracaat ederek boşamayı veya muhâleayı iki şahitle birlikte tespit ettirmektedirler.²²

Boşama işlemlerindeki prosedür muhâleâ işlemlerinde de uygulanmaktadır. Ancak farklı olarak yukarıda ele alındığı üzere bedelli boşama veya muhâlea işlemlerinde boşama zamanı hususunda bid'î boşama söz konusu olmadığından ilgililerin, tarafları sünnî boşamaya yönlendirmesine gerek duyulmamaktadır. Diğer taraftan bedelsiz boşama ile bedelli boşama ve muhâlea işlemlerindeki esas fark, bedelsiz boşamanın kocanın tek tarafı yaptığı bir işlem; diğerlerinin ise tarafların karşılıklı yaptıkları sözleşmeye dayalı bir işlem olmasıdır. Kocanın bedelsiz yaptığı boşamalarda hâkim, kadının veya velisinin imzasına ve rızasına bakmaksızın kocanın talebi üzerine iki şahit huzurunda evlilik belgesine ve ilgililerin hüviyet belgelerine dayanarak boşamayı tespit ve tescil etmektedir.

²⁰ en-Nisâ 4/19.

²¹ Yukarıda zikredilen kaynaklardan başka bk. Cessâs, *Ahkâmul-Kur'an*, I, 534-535.

²² 19.09.1428 (01.10.2007) tarih ve 78/m sayılı Kraliyet Mersûm'uyla çıkarılan yeni Yargı Kanunu (Nizam) gereğince ihtisas mahkemelerinin kurulması hedeflenmiştir. Bu kanuna göre evlenme ve boşanma gibi Medenî Hukuk (Ahval-i şahsiye) davalarına bakmakla görevli mahkeme, birinci derece mahkemeleri bünyesinde kurulacak Ahval-i Şahsiye Mahkemeleridir. Fakat bu kanun halen tamamıyla uygulamaya geçirilemediği için 2011 yılı itibarıyla boşama ve dava söz konusu olmayan muhâlea işlemleri eski Yargı Kanunu'na (nizam) göre yürütülmekte olup Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi bulunan Riyad ve Cidde'de bu mahkemelerde, diğer bölge ve şehirlerde ise Genel Mahkemelerde (el-Mahkemetü'l-Âmme) yapılmaktadır. *Nizâmul-murâfaâtü's-şer'iyye*, *Mecelletü'l-adl*, sy. 21, Muharrem 1425, md. 32; *el-Lâihatü't-tenfizîyye li-Nizâmi'l-murâfaâtü's-şer'iyye*, md. 32/18-19.

Bedelli boşama ve muhâlea işlemlerinde ise kadının veya velisinin de yapılan işleme râzı olması, muhâlea yapan kocanın ayrıca hâkim huzurunda muhâlea bedelini aldığı ikrar etmesi veya kadının ya da velisinin bedelin miktarı ve ödeme şeklini onaylaması gerekmektedir.²³ Kocanın mahkemeye gelmeden önce muhâlea bedelini aldığı hâkim huzurunda ikrar etmesi halinde ise kadının veya velisinin muhâlea işlemini tespit ve tescil edilirken hâkim huzurunda hazır bulunmasına gerek duyulmamaktadır.

Tespit edebildiğim kadarıyla eşlerin evlilik birliğini sonlandırma isteklerinin sebebi ne olursa olsun taraflar anlaşmışlar ise bedelli boşama veya muhâlea hâkim tarafından tespit ve tescil edilmektedir. Normalde taraflar hâkim huzuruna çıkmadan önce Mahkeme'de bulunan Eşler Arasını Düzeltme ve Yönlendirme Dairesi'ne yönlendirilmekte ve oradaki görevliler tarafından onlara evliliklerini sonlandırma isteklerinin sebebi sorulmakta, alınan bilgiler kaydedilmekte, henüz evlilik birliğine son verilmemişse tarafların rızası alınarak aralarının düzeltilmesi için gayret sarf edilmektedir. Taraflar söz konusu dairede evliliklerini sonlandırma isteklerinin sebebini açıklamayabilirler veya görevlilerin müdahalesini istemeyebilirler. Burada tarafların arası düzeltilemez ve evliliklerine devam etmeleri hususunda anlaşmaları sağlanamazsa taraflar hâkime yönlendirilmektedir.²⁴

Taraflar hâkimin huzuruna geldiklerinde ise bedel karşılığında ayrılma hususunda taraflar arasında bir ihtilaf yoksa hâkim onların yaralarını tekrar deşmek için veya aralarında tartışma oluşup ihtilaf çıkmasın diye evliliklerini sonlandırma isteklerinin sebebini sormadan boşama veya muhâleanın tespiti ve tescili işlemini yapmaktadır. Tespit ve tescil işleminin bu şekilde yapılmasında bazı kişilerin aile sırlarını başkasına duyurmak istememesi ve bu yüzden anlaşarak muhâlea yaparak ayrıldıkları da dikkate alınmaktadır. Onun için yukarıda incelendiği üzere geçimsizlik ve kusurun kocadan kaynaklanması halinde kocanın eşinden bir bedel almasının câiz olmadığı belirtilse de bu husus tarafların bedel karşılığı evlilik birliğini sonlandırma konusunda anlaşarak mahkemeye başvurusu halinde gündeme getirilmemekte ve kişilerin Allah'a karşı sorumluluğuna bırakılmaktadır. Dolayısıyla teoride zikredilmese de bu meselenin dinî sorumluluk yönüyle kazâ (mahkemedeki) uygulamasının farklı değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Bu uygulamaya bakarak Hanefî imamların dile getirdiği geçim-

²³ *el-Lâihati't-tenfiziyye li-Nizâmi'l-murâfaati's-ser'iyye*, md. 32/4. Suudi Arabistan'daki boşama işlemleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Yargı, "*el-İcrâât fî inhâi hâlâti't-talâki's-selâs: Dirâse meydâniye fî'l-Mahkemeti'l-Cüz'iyyeti li'd-Damân ve'l-Enkihâ bi'r-Riyâd*", Suudi Arabistan Adâlet Bakanlığı yayınlarından *Mecelletü'l-adl*'de yayınlanmak üzere sunulmuş ve tahkîm süreci tamamlanmış olup 55. sayıda yayınlanması plânlanmaktadır.

²⁴ Eşler Arasını Düzeltme ve Yönlendirme Dairesinin işlevi için bk. Yargı, Mehmet Ali, "*el-İcrâât fî inhâi hâlâti't-talâki's-selâs*".

sizlik ve kusur kocadan kaynaklandığı zaman kocanın eşinden bir bedel almasının câiz olmadığı ve kişinin Allah'a karşı sorumlu olacağı, bununla birlikte yapılan işlemin mahkemede (kazâen, fi'l-hukm) geçerli kabul edileceği görüşünün uygulamaya daha elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bunun biraz da aile mahremiyetine saygıya dayalı bir uygulamanın tabiatından kaynaklandığı söylenebilir.²⁵

Bazen tarafların bedel karşılığı evlilik birliğine son vermenin esasları üzerinde anlaşmış olmalarına rağmen bazı ayrıntılarda anlaşma sağlayamadan RSGNM'ne başvurdukları veya başvurudan sonra bazı anlaşmazlıkların çıktığı, fakat bu tür anlaşmazlıkların bazen hâkimin çabalarıyla sonuca bağlandığı; aksi halde tarafların Genel Mahkemeye yönlendirildiği görülmektedir. Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi hâkimlerinin de hem taraflar arasında sulh sağlayıp aile birliğinin yıkılmaması için oynadığı rol, hem de tarafların evlilik birliğine son verme hususunda anlaştığı ve ayrılmanın kaçınılmaz olduğu durumlarda genellikle mağdur olan kadının haklarının gözetilmesi için harcadığı çaba ve oynadığı rol dikkat çekmektedir.

Aslında bedel karşılığı boşama veya muhâleanın gerçekleşmesi için hâkimin hükmüne ihtiyaç yoktur.²⁶ Onun için bedelli boşamalarda ve tarafların anlaşarak karar verdikleri muhâlea işlemlerinde tarafların ayrılığı kendi aralarında boşamanın veya muhâleanın yapıldığı tarihten itibaren geçerli sayılmaktadır. Kadın o tarihten itibaren iddet beklemekte ve iddetini tamamlayınca başka bir evlilik yapabilmektedir.²⁷

Hâkim bedelli boşama ve muhâlea işlemlerinde işlemi sadece tespit ve tescil etmekte ve tarafların artık ancak şartlarını ve rükünlerini hâiz yeni bir evlenme akdiyle evlenebileceklerini *ifhâm* etmektedir.²⁸

²⁵ Hanefî imamların görüşü için bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 535-536.

²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 268; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 135

²⁷ Meselâ kadın kocasına on bin Riyal vermek üzere taraflar 03.09.1428 (15.09.2007) tarihinde muhâlea yapmışlardır. Bu muhâleayı yaklaşık bir ay sonra 12.10.1428 (24.10.2007) tarihinde RSGNM'de tespit ettirmişlerdir. Hâkim de muhâleanın taraflar arasında yapıldığı 03.09.1428 tarihinden itibaren sâbit olduğuna hükmetmiştir. bk. 12.10.1428 tarih ve 10/1/3 sayılı hul' belgesi. Bir başka belgeye göre kadın kocasıyla 28.11.1428 (08.12.2007) tarihinde muhâlea yapmış, bu muhâleayı taraflar yaklaşık beş ay sonra mahkemede tescil ettirmişlerdir. Hâkim muhâleanın yapıldığı tarih olan 28.11.1428'den itibaren sâbit olduğuna hükmetmiştir. bk. RSGNM 21.04.1429 (27.04.2008) tarih ve 11/1/3 sayılı hul' belgesi.

²⁸ Boşama ve muhâlea gibi işlemlerde hâkim, "...e binâen Falann, eşi Falanu boşadığına hükmettim" ifadesini kullanmaz, "...e binâen Falann, eşi Falanu boşadığı (veya muhâleası) huzurumda sâbit oldu" demekte, sonra kocaya veya taraflara boşanan kadının iddet bekleyip beklemeyeceğini, kocanın eşine tekrar dönüp dönmeyeceğini, dönebilecekse yeni bir akitle mi akitsiz mi dönebileceğini, İdâratü'l-Ahvâli'l-Medeniyye (Nüfus Müdürlüğü)'ye müracaat etmelerinin gerektiğini vb. hususları anlatmaktadır. Bunu yaparken "Ona (kocaya) anlattım (efhemtu) ki..." demektedir.

Taraflar boşanırken kendi aralarında çocukların bakım sorumluluğu veya nafaka gibi hususlarda anlaşarak boşanmalarını tespit ettirmek için RSGNM'ne başvurmuşlarsa ve bu hususları boşanma belgesine yazdırmak isterlerse söz konusu mahkeme hâkimlerinin de Genel Mahkemelerde olduğu gibi tarafların anlaştığı bu hususları boşama veya muhâlea belgesine kaydetmeleri gerekmektedir.²⁹

Diğer taraftan hâkim, bedelli boşama veya muhâleanın sâbit olduğuna hükmettikten sonra kocanın *İdâratü'l-Ahvâl-i-Medeniyye* (Nüfus Müdürlüğü)'ye giderek muhâlea işlemini tescil ettirmesi ve Aile Defterinden³⁰ (Aile Nüfus Kütüğü) ayrıldığı eşinin düşürülmesini talep etmesi gerektiğini ifhâm etmekte, bunu kocaya imzalatmaktadır. Kocanın da iki ay içinde ilgili kuruma başvurması gerekmektedir.³¹

B. Tarafların Anlaşamaması ve Birinin Davası Açması Halinde

1. Davanın Açılışı

Eğer koca veya eşi bedel karşılığında evlilik birliğini sonlandırmaya yanaşmıyorsa veya muhâlea yapmak isteyen taraflar ayrıntılarda anlaşamamışlar ise taraflardan birinin Genel Mahkemede evlenme akdinin feshedilmesi talebiyle ya da karşı tarafın evlilikten kaynaklanan sorumluluğunu yerine getirmeye ilzam edilmesi talebiyle dava açması gerekmektedir.³²

İncelediğim belgelerde söz konusu davalar açılırken kadınların eşlerinden doğrudan muhâlea talep ettiklerine dair ifade kullandıklarına pek rastlamadım,

Onun için belgenin bu bölümüne "*ifhâm*" bölümü de denilebilir. Evlilik akdinin feshedilmesinde ise eğer hâkim evlenme akdinin feshedilmesine hükmetmiş ise o zaman "... kızı *filanın*, eşi ... oğlu *filanla* olan evlenme akdini feshettim ve ona hükmettim" demekte, sonra yine yukarıda belirtilen hususları *ifhâm* etmektedir. Yaptığı ifhâmları da zabıtlara geçirmektedir.

²⁹ 06.01.1422 (31.03.2001) tarih ve 13/t/1703 sayılı genelge. Yani bu hususlar sadece Genel Mahkemelerde belgelendirilmemekte, onları yazmaya Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemeleri hâkimleri de yetkili sayılmaktadır.

³⁰ *Aile defteri*, eş ve çocuklar gibi aile fertlerinin kayıtlı olduğu tek sayfalık ve "kart" şeklinde hazırlanmış bir belgedir. İçerik itibarıyla Türkiye'deki *Nüfus Kayıt Örneği*'ne benzemektedir. Buna "Aile Nüfus Kütüğü" de denilebilir.

³¹ 03.11.1412 (06.05.1992) tarih ve 12.t.127 sayılı genelge; *Nizâmu'l-ahvâl-i-medeniyye ve'l-lâihatü't-tenfiyye*, <http://www.ahwal.gov.sa/production/About/System/index.asp#13> (erişim: 03.05.2008), md. 46

³² Normalde davalar davalının ikâmet yerindeki mahkemede açılması gerekirken bu hususta kadınlara pozitif ayrımcılık yapılmıştır. Buna göre kadın, evlilik meselelerinde davayı kocasının ikâmet ettiği belde mehkemesinde açabileceği gibi kendi beldesindeki mahkemede de açabilmektedir. Eğer davayı kendi beldesinde açmış ise davaya bakan hâkim, kocanın beldesindeki mahkemeye yazı yazarak davalının ifadesini almasını istemektedir. *el-Lâihatü't-tenfiyye li-Nizâmi'l-murâfaâtü's-şer'iyye*, md. 34/10h.

sadece ikisinde bu ifadeye rastladım.³³ Eşinin mehri geri vermesi ve kendisiyle muhâlea yapması talebiyle kocanın eşi aleyhine dava açması halinde ise kendisinin boşama yetkisi bulunduğu ve açık bir hayâsızlık yapmadığı sürece verilen mehri geri almak için kadına baskı yapması Kur'an'da yasaklandı³⁴ için yukarıda incelendiği üzere muhâleası bâtil olacağından davası dinlenmemektedir.³⁵ Onun için davalar genelde evlenme akdinin feshedilmesi veya karşı tarafın evliliğin gerektirdiği yükümlüğü yerine getirmesi talebiyle açılmaktadır.

2. Davanın Görüşülmesi Sürecindeki Usûl

Büyük Âlimler Heyeti Meclisi (Meclisü Hey'et-i Kibâri'l-ulema) oy birliği (icma) ile kadının muhâlea yapmak veya evlenme akdininin feshedilmesi talebiyle dava açması halinde veya taraflardan birinin evliliğin yükümlüğünü yerine getirmemesi (nüşûz) ile ilgili bir dava geldiğinde hâkimlerin nasıl davranması gerektiğine dair aşağıda tercümesini zikrettiğimiz kararı almıştır. Bu karara binaen Bakanlar Kurulu Başkanı (Kral), Adalet Bakanlığına bir yazı yazarak kararın gereğiyle amel edilmesini istemiştir. Adalet Bakanlığı da söz konusu yazıya binâen mahkemelere bir genelge göndererek söz konusu karar ile amel edilmesini istemiştir.³⁶ Mahkemelerdeki işlemler genellikle bu karar dikkate alınarak yapılmaktadır. Büyük Âlimler Heyetinin söz konusu kararı şöyledir:

"Hâkim, kocasına itaat etmesi hususunda kadına nasihat ederek, onu teşvik ederek, kocasına itaat etmemenin (nüşûz) günahundan ve cezasından korkması gerektiğini söyleyerek başlamalıdır. Eğer itaat etmemeye devam ederse kendisinin kocasından nafaka, giyim ve mesken almaya hakkı olmadığını hatırlatmalı; kadının kocasına dönmesi ve itaatsizlikten vazgeçmesi için yönlendirici sözler söylemelidir. Eğer kadın kocasından uzaklaşmakta ısrar eder ve ona dönmeyi kabul etmezse hâkim kadına sulh teklif etmelidir.³⁷ Taraflar sulh yapmayı kabul etmezlerse hâkim bu defa kocaya bu kadından ayrılmasını nasihat etmeli, kadının kendine dönmemesinin zor olduğunu, belki başka bir kadının kendisi için daha hayırlı olduğunu anlatmalı, kocanın kadını bırakması için uygun sözler söylemelidir. Koca

³³ RGM 03.06.1430 (27.05.2009) tarih ve 186.5 nolu belge; RGM 06.02.1432 (10.01.2011) tarih ve 3299109 kayıt nolu zabıt (Daire 12).

³⁴ en-Nisâ 4/19.

³⁵ Hidayî, Hamed b. Abdülazîz, "el-İcrââtü'l-kazâiyye fi'l-müşkilâti'z-zevciyye", *Mecelletü'l-Adl*, Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı Yayınları, sy. 45, Muharrem 1431, s. 155.

³⁶ 22.03.1395 (04.04.1975) tarih ve 55.12.t sayılı genelge.

³⁷ Hâkimin kadına kocasının evine dönmediği zaman uğrayacağı kayıplarını hatırlatması ve kadının kocasının evine dönmeyi kabul etmemesi halinde ona sulh teklif etmesi, kadının koca evine dönmeye ilzâm edilse dahi bu hükmün uygulanmasındaki zorluğun bir neticesidir. Çünkü kadın cebren alınıp koca evine götürülmez. Hidayî, "el-İcrââtü'l-kazâiyye", s.130. Adalet Bakanlığı yirmi yıl önce bir genelge yayınlamak bu konuda hâkimin kadına sadece söz konusu kayıplarını hatırlatmasını istemiş, İçişleri Bakanlığına da bir yazı yazarak bu tür vakalarda kuvvet kullanılmaması gerektiğini bildirmiştir. bk. 20.10.1411 (05.05.1991) tarih ve 8.t.105 sayılı genelge.

eşinden ayrılmamakta ısrar ederse ve aralarındaki anlaşmazlık (şikâk) devam ederse, eğer mümkünse hâkim her ikisinin de âlesinden onların durumunu bilen iki adaletli hakem seçmeli, mümkün değilse bu iş için başka kişilerden uygun hakem seçmelidir. Bu hakemler aracılığıyla koca ve eşi arasında sulh sağlanırsa ne âlâ. Aksi halde hâkim, kocanın daha önce eşine verdiği mehri kadının kocasına geri vermesine karşılık muhâlea yapması gerektiğini kocaya anlatmalıdır. Koca eşini boşamaktan kaçınırsa hâkim, daha önce seçtiği iki hakemin görüşü doğrultusunda bedel karşılığı veya bedelsiz olarak tarafların ayrılmasına (tefrik) hükmetmelidir. Eğer hakemler bir görüşte ittifak etmemişlerse veya hakem bulunamamışsa ve eşler arasında iyi geçim imkânı kalmamışsa hâkim eşlerin durumlarına bakmalı ve şer'î ölçüler çerçevesinde bedelsiz olarak ya da bir bedel karşılığında evlilik akdini feshetmelidir. Bu hususta asıl olan Kur'an, sünnet, sahâbe sözleri (eser) ve evlilik birliğinin devamının anlamıdır.³⁸

Büyük Âlimler Heyeti'nin aldığı kararı zikrettikten sonra onun uygulamaya yansımalarını inceleyebiliriz.

Muhâlea veya evlenme akdinin feshedilmesi ya da karşı tarafın evlilik akdinden kaynaklanan yükümlülüğünü yerine getirmeye ilzam edilmesi talebiyle bir dava geldiğinde hâkimlerin davacı ile davalıyı dinledikten ve varsa delillere muttali olduktan sonra, öncelikle taraflara nasihat ettikleri, birbirlerinin hukukunu hatırlattıkları, taraflar arasında mümkün mertebe evlilik hayatının devamı için bir anlaşmanın oluşmasına gayret ettikleri görülmektedir.

Bazı davalarda kadın, evlenme akdinin feshedilmesi için dava açarken, evlenme akdinin feshedilmesi karşılığında aldığı mehri veya bir kısmını geri vermeye hazır olduğunu baştan ifade etmektedir. Bu durumda koca muhâleayı kabul ederse muhâlea yapılmaktadır. Yukarıda incelendiği üzere Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesi'nde olduğu gibi kusur kocada dahi olsa taraflar muhâlea yaparak evlilik birliğini sonlandırma hususunda anlaşmışları için duruşmada davanın tartışılmasına gerek kalmaksızın dava muhâleayla sona erdirilmektedir.³⁹

³⁸ Büyük Âlimler Heyeti'nin 21.08.1394 (08.09.1974) tarih ve 26 nolu kararının metni için ayrıca bk. *Ebhâsü Hey'et-i Kibâri'l-Ulemâ bi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* (haz. el-Emânetü'l-âmmeli-Hey'eti Kibâri'l-Ulemâ), Riyad 1431/2010, I, 655; 22.03.1395 (04.04.1975) tarih ve 55.12.t sayılı genelge. Büyük Âlimler Heyeti söz konusu kararından sonra ilgili âyetleri, hadisleri ve diğer delilleri zikretmiştir. Heyet'in kararında "evlilik birliğinin devamının anlamı" (mana) ile neyi kastettiğinin kararın devamında şöyle açıkladığı görülmektedir: "*Kadının uzun süre itaatsiz (nâsîz) olarak kalması şer'an hoş olmayan bir durumdur. Çünkü bu durum sevgi ve kardeşliğe, Allah'ın 'kadınları iyilikle tutma ya da iyilikle bırakma (boşama)' emrine aykırıdır. Ayrıca bu şekildeki bir kadını nikâhta tutmak birçok zararı, mefsedeti, zulmü ve günâhu beraberinde getirir, aileler arasında kopukluklar, kin ve düşmanlıklar ortaya çıkarır.*"

³⁹ Meselâ bir kadın henüz zıfâf gerçekleşmemesine rağmen kocasının kendisine özel (yani müstakil) bir ev tahsis etmemesinden dolayı evlenme akdinin feshedilmesini talep etmiş ve aldığı mehri (27.000 Riyal) geri vermeye hazır olduğunu belirtmiştir. Koca da mehrin geri verilmesi karşılığında muhâlea yapmaya kendisi açısından bir engel bulunmadığını ifade etmiş ve taraflar

Eğer bu mümkün olmazsa hâkim, taraflardan bedelli veya bedelsiz olarak ayrılmak üzere anlaşmalarını temine çalışmaktadır. Bu da gerçekleşmezse kocaya eşini boşamasını tavsiye etmekte, artık onun bu durumda kendisiyle evlilik hayatını sürdürmesinin uzak bir ihtimal olduğunu ve bunun belki de kendisi için daha hayırlı olacağını söylemekte ve buna benzer nasihatler yapmaktadır.

3. Hakem Seçimi ve Hakemlerin Fonksiyonu

Eşler arasındaki geçimsizlikten dolayı açılan davalarda hâkim bütün gayretine rağmen eşler arasında sulh sağlayamazsa, "Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin âilesinden bir hakem ve kadının âilesinden bir hakem gönderin. Bunlar uzlaştırmak isterlerse, Allâh onların arasını bulur"⁴⁰ âyeti gereği tarafların her birinin kendi akrabasından bir hakem seçmesini istemektedir.⁴¹ Birçok davada hakem seçilmesine gerek kalmadan sulh sağlanmakla birlikte, bazı davalarda hakem usulünün devreye sokulduğu görülmektedir.⁴²

Tarafların seçeceği hakemlerin Müslüman⁴³, erkek, adaletli, mükellef, görevini ve eşlerin arasında düzeltmeyi ya da onları ayırmayı bilen kişilerden olması şarttır.⁴⁴ Ebu'l-Kâsım el-Hırakî (ö. 334/945)'ye göre hakemlerin ayrıca güvenilir kimseler olması gerekir.⁴⁵ İbn Teymiye ise hakemlerin itham edilen kişilerden (mütthem) olmaması gerektiğini ileri sürmüştü, fakat bu sözü ile neyi kastettiğini

muhâlea yapmışlardır. RGM 12.05.1432 (16.04.2011) tarih ve 32526268 kayıt nolu zabıt (Daire 12).

⁴⁰ en-Nisâ 4/35

⁴¹ Hanbelî hukukçular, tarafların anlaşamaması durumunda hâkimin tarafları önce güvenilir, onların durumlarını bilen, adâletle hareket edecek ve onlara göz kulak olacak birinin yanına yerleştirmesi gerektiğini söylemişlerdir. bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 263; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 332; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 130. Tespit edebildiğim kadarıyla bu görüş Büyük Âlimler Heyeti'nin kararına yansımadağı gibi uygulamaya da yansımamaktadır. Ayrıca bk. Âl-i Huneyn, Abdullah b. Muhammed b. Sa'd, *et-Tahkîm fi's-şerâti'l-İslâmiyye, et-tahkîmü'l-âm ve't-tahkîm inde's-şikâk ez-zevci: Dirâse fikhîyye müvâzene mea dirâseti't-tahkîm ve karar-i Hey'et-i Kibârî'l-Ulemâ el-Müteallik bi't-tahkîm inde's-şikâk ez-zevci bi'l-Memleti'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye ve't-talik aleyhimâ*, 1. bs., Riyad 1420, s.172, 233.

⁴² Taraflar dava açmadan önceki süreçte kendileri de hakem seçebilirler ve bir anlaşmaya varırlarsa bunu gelip hâkime tescil ettirebilirler. Bu durum daha ziyade yukarıda tarafların anlaşarak muhâlea işlemlerine başvurmasında söz konusu olabilir. Ama bunun zabıtlara yansıdığını tespit edemedim. Dava açıldıktan sonra taraflar arasında geçimsizlikten ve kötü muameleden kaynaklanan anlaşmazlığın kendi aralarında sulh ile sonra erdirilememesi halinde ise hâkimin mutlaka hakem seçmesi, hakem seçmeden karar vermemesi gerektiği söylenmiştir. Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s.188.

⁴³ Tarafların seçeceği hakemlerin müslüman olmaları şartı sadece eşlerden biri veya her ikisinin de Müslüman olması halinde söz konusudur. Eşlerin her ikisi de gayr-i Müslim ise hakemlerin Müslüman olmaları şart değildir, gayr-i Müslim de olabilirler. Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s.230.

⁴⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 265; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 333; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 130; Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 202.

⁴⁵ Hırakî, *el-Muhtasar*, X, 263 (İbn Kudâme'nin *el-Muğni*'siyle beraber).

açıklamamıştır.⁴⁶ Bununla birlikte seçilen hakemin adaletini zedeleyecek ya da karşı tarafa düşmanlık beslediği gibi ithamlar ile itham edilmemiş olması gerektiğini kastetmiş olabileceği söylenebilir. Eski Riyad Genel Mahkemesi hâkimlerinden Âl-i Huneyn hakemler hakkında töhmet söz konusu olduğunda bu görüşün başlangıçta hakem seçerken dikkate alınabileceğini, ancak hakemlerin tarafların karşılıklı rızalarıyla seçilmesi durumunda bu sorunun ortadan kalkacağını söylemiştir.⁴⁷ Hakemlerin Suudi Arabistan vatandaşı olması şart değildir.⁴⁸

Hakemlerin davacı veya davalı tarafın akrabalarından olmaları şart olmamakla birlikte "Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin âilesinden bir hakem ve kadının âilesinden bir hakem gönderin. Bunlar uzlaştırmak isterlerse, Allâh onların arasını bulur"⁴⁹ âyeti gereği hakemlerin tarafların akrabalarından seçilmesine önem verilmekte ve öncelik tanınmaktadır. Ayrıca hakemlerin tarafların ailelerinden seçilmesi durumunda şüphesiz onların hâlini daha iyi bileceği, onlara karşı daha şefkâtlı ve adâletli bir çözüm üretebileceği varsayılmaktadır.⁵⁰

Taraflardan biri akrabalarından hakem getirebildiği halde diğeri getiremezse, taraflar arasında bir dengesizlik oluşmaması ve herhangi bir töhmet altında kalınmaması için hâkimin her iki hakemi de akraba olmayan kişilerden seçmesi gerektiği söylenmektedir. Mahkemelerdeki uygulamanın da bu yönde olduğu belirtilmektedir. Akraba olmayan kişilerden hakem seçerken eşleri tanıyan ve deneyimli kişilerin seçilmesinin daha iyi olacağı ifade edilmektedir.⁵¹ Ancak bir taraf hakem getirdiği halde diğer taraf getiremediğinde onun yerine Uzmanlar Heyeti'nden birinin hakem tayin edildiği de görülmektedir.⁵²

Hâkim, tarafların seçtikleri hakemlerden birinde hakemliğe uygun olmayan veya eşler arasındaki fitnenin büyümesine sebep olabilecek bir durum görürse onu hakemlikten menedebilmektedir.⁵³

⁴⁶ İbn Teymiye, *Mecmû'ul-fetâva*, XXXV, 386.

⁴⁷ Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 215.

⁴⁸ Hintli bir çift kendi ailelerinden birer hakem getirmişler ve onların devreye girmesiyle muhâlea yapmışlardır. Hakemler Arapçayı da bildiklerini ifade etmişlerdir. RGM 15.07.1430 (08.07.2009) tarih ve 147.200.27 sayılı belge. Ayrıca bk. dipn. 55.

⁴⁹ en-Nisâ 4/35

⁵⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 265; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 333; Buhûfî, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 130; Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 212.

⁵¹ Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 215.

⁵² Bir geçimsizlik davasında taraflar sulh yapmaya yanaşmayınca hâkim, taraflardan hakem seçmelerini istemiştir. Kadın erkek kardeşini hakem tayin etmiş, kocası ise bir hakem tayin etmemiştir. Bunun üzerine taraflar kadının hakemiyle birlikte Uzmanlar Heyetine yönlendirilmiştir. RGM 03.04.1430 (30.03.2009) tarih ve 100.5 sayılı belge.

⁵³ Hudayrî, "el-İcrââtü'l-kazâiyye", s.132.

Ahmed b. Hanbel'den hakemlerin hâkim gibi mi vekil gibi hareket edeceklerine dair iki farklı görüş nakledilmekle birlikte⁵⁴ Hanbelî mezhebinde genel olarak onları vekil sayan görüşün daha sahih kabul edildiği görülmektedir. Hakemlerin hâkim gibi mi vekil gibi mi hareket edeceğine dair ileri sürülen görüşler hakemlerin fonksiyonu açısından bazı farklılıkları da beraberinde getirmektedir.

Hakemlerin hâkim gibi hareket edeceklerini ileri süren görüşe göre hakemler, tarafların kendi adlarına vekil tayin etmelerine (tevkil) ihtiyaç duyulmadan seçilirler ve verecekleri hükme tarafların rızalarının olup olmadığına bakılmaz; hâkim gibi tarafları bedelli veya bedelsiz olarak ayırma (tefrîk) yetkisine sahiptirler. İbn Teymiye ve İbnü'l-Kayyim da bu görüşü tercih etmişlerdir.⁵⁵ İkinci görüşe göre ise hakemler ancak tarafların rızasıyla tayin edilebilirler, görevleri taraflar arasında sulh sağlamaktır, taraflar kendilerine vekâlet vermedikleri sürece kendiliklerinden onları birleştirmeye, evlilik hayatını devam ettirmelerine, boşamaya, muhâlea yapmaya veya ayırmaya (tefrîk) hükmetmeleri câiz değildir. Mezhepte genel olarak kabul edilen görüş, bu ikinci görüştür.⁵⁶ Eski Riyad Genel Mahkemesi hâkimlerinden Abdullah Âl-i Huneyn, hakemin eşlerin rızası alınarak tayin edilmesinin öncelikli ve daha iyi olduğunu belirtmekle birlikte, bu mümkün olmadığında hâkimin onların rızasına bakmaksızın hakem tayin etmesi gerektiği kanaatindedir.⁵⁷ Tespit edebildiğim kadarıyla uygulamada hakem seçiminde davacı ve davalı tarafların razı olacakları orta bir yolun tutulduğu görülmektedir. Şöyle ki;

Taraflar hakem seçmeyi reddetmeleri halinde buna zorlanmadıkları,⁵⁸ fakat bu durumda Genel Mahkeme bünyesinde bulunan Uzmanlar Heyeti'ne (*Hey'etü'n-nazar* veya *Hey'etü'l-huberâ*) gönderildikleri, bazı belgelerde tarafların rızalarının alındığının belirtildiği, bazılarında ise buna değinilmediği görülmektedir.⁵⁹

⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 264

⁵⁵ Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 191; İbn Teymiye, *Mecmû'ul-fetâva*, XXXII, 25; İbnü'l-Kayyim, *Zâdül-meâd*, V, 172.

⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 264; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 333; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 131; Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 194.

⁵⁷ Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 198, 281.

⁵⁸ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 333. Hakemlerin hâkim gibi hareket edeceğini söyleyen görüşe göre hakem seçiminde tarafların rızası aranmayacağından hâkim re'sen hakem tayin edebilir. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 264; Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 191, 281.

⁵⁹ Hâkim sulh girişimlerinden netice alamayınca taraflar, Uzmanlar Heyeti'ne yazı yazılıp iki hakemin görevlendirilmesine ve onlar ne derlerse ona razı olacaklarını ifade etmişlerdir. RGM 05.04.1430 (01.04.2009) tarih ve 108.5 sayılı belge. Bir başka davada ise tarafların seçtikleri hakemler anlaşma sağlayamayınca hâkim taraflardan başka hakem getirmelerini istemiş, onların başka hakem getiremeyeceklerini belirtmeleri üzerine hâkim, onları Uzmanlar Heyeti'ne göndermiş ve Heyet'in taraflar arasında hakemlik yapmasını istemiştir. Bu yapılırken tarafların rızasının alındığına işaret edilmemiştir. RGM 05.02.1430 (31.01.2009) tarih ve 3011823 kayıt nolu zabıt.

Bazen tarafların hem hakem seçtikleri hem de hakemlerle birlikte Uzmanlar Heyeti'ne gönderildiği, hakem seçerken meselâ kadının muhâlea yapmak da dâhil hakeme vekâlet verdiği görülmektedir.⁶⁰ Bu uygulamalar yukarıda zikredilen iki görüş arasında tarafların da razı olacağı orta bir yol tutulduğunu göstermektedir.

Tarafların genelde baba, erkek kardeş, amca veya dayıyı hakem seçtikleri görülmektedir. Bazen taraflar akrabaları içinde seçebilecekleri bir hakemin bulunmadığını belirtmekte,⁶¹ bazen de getireceğim dedikleri hakemi getirememekte ya da mevcut hakemi değiştirmek istemektedirler. Hakemler mahkemeye gelmek için zorlanmadıklarından hâkim, hakem getiremeyen tarafa başka bir hakem getirip getiremeyeceğini sormakta, eğer getirebilecekse diğer hakemi getirmesini istemektedir.⁶² Bazı eşlerin kendi ailelerinden hakem seçmeye yanaşmadıkları, onun yerine Mahkemedeki Uzmanlar Heyeti'nden veya stajyer hâkimlerden hakem seçmek istediklerini ve onlardan hakem seçildiği görülmektedir.⁶³

Tespit edebildiğim kadarıyla hakemin hakemliğinin kabul edilmesi için mahkemeye gelmesi, kimlik bilgilerinin zapta işlenmesi, hakemlik görevinin belirtil-

⁶⁰ RGM 03.04.1430 (30.03.2009) tarih ve 100.5 sayılı belge (Sonuçta ayrıntılı bir muhâlea yapılmıştır).

⁶¹ RGM 09.03.1427 (07.04.2006) tarih ve 105.18 sayılı belgeye göre Filistinli bir çift başlangıçta ne sulh yapmaya yanaşmışlar ne hakem seçmeye yanaşmışlardır. Koca kendisinin Suudi Arabistan'da bir akrabasının bulunmadığını ifade etmiştir. Tarafların daha sonra muhâlea yaptıkları görülmektedir.

⁶² Taraflar kendi ailelerinden hakem seçmelerine ve sonraki celsede hakemlere görevleri anlatılmasına rağmen, bir sonraki celsede kadın, hakem seçtiği babasını erkek kardeşiyle değiştirmek istemiş ve değiştirilmiştir. Aynı davada hakemlerin bir anlaşmaya varamadıkları görülmüş, bunun üzerine hâkim, eşlerden başka hakemler getirmelerini istemiş, fakat taraflar başka hakem getiremeyeceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine hâkim, taraflar arasında hakemlik yapmak üzere onları Uzmanlar Heyeti'ne göndermiştir. RGM 05.02.1430 (31.01.2009) tarih ve 3011823 kayıt nolu zabıt. Bir başka davada eşlerin sulha yanaşmaması üzerine hâkim onlardan birer hakem getirmelerini istemiştir. Davacı kadın babasının yaşlı olduğunu ileri sürerek hakem getiremeyeceğini belirtmiş, davalı koca ise babasını hakem seçmiştir, fakat sonraki celsede kadın, Suriye uyruklu birini hakem getirmiş, koca ise hakem getirememiştir. Dava ertelenmiş ve sonraki celsede kadın başka birini hakem getirmesine rağmen davalı duruşmaya gelmemiştir. Bunun üzerine hâkim, davalı adına hakem seçilmesi için Uzmanlar Heyeti'ne yazı yazarak tarafları Heyet'e havale etmiştir. Sonraki celsede Heyet'ten gelen yazıda "şimdiye kadar hiç böyle bir aile davasına rastlamadıkları" belirtilmiş ve sulh sağlanmadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine hâkimin girişimleriyle taraflar bedelli "boşanmaya" karar vermişler ve ilgili sözleri söyleyerek birbirinden ayrılmışlardır. Daha sonraki celsede kadın, üzerinde anlaşılan meblağı adama teslim etmiş ve dava böylece sonlanmıştır. RGM 09.05.1430 (04.05.2009) tarih ve 29162402 kayıt nolu zabıt.

⁶³ RGM 24.06.1430 (17.06.2009) tarih ve 208.5 sayılı belge; 23.02.1430 (18.02.2009) tarih ve 36.200.27 sayılı belge; 13.03.1430 (10.03.2009) tarih ve 54.200.27 sayılı belge; 09.01.1430 (16.01.2009) tarih ve 3.5 sayılı belge; 24.06.1430 (17.06.2009) tarih ve 208.5 sayılı belge.

mesi ve hakemliği kabul etmesi gerekmektedir.⁶⁴ Hakemler geldiğinde hâkim onlara tarafların aralarını düzeltmeye niyet etmeleri gerektiğini söylemekte ve taraflarla bir araya gelerek yapmaları gereken görevlerini anlatmaktadır. Zabıtlarda bunların belirtildiği görülmektedir.⁶⁵

Hakemler tarafların katılımıyla veya onların katılımı olmaksızın bir araya gelerek davayı değerlendirmekte ve öncelikle tarafları uzlaştırmaya çalışmaktadırlar. Hakemler bazen ittifakla bir sonuca ulaşmakta, bazen de her bir hakem farklı karar vermektedir. Hakemler verdikleri kararlarını bir rapor halinde hâkime sunmaktadırlar.

Yukarıda ele alındığı üzere hakemin vekil gibi mi hâkim gibi hareket edeceği, kararlarının ne derece bağlayıcı olacağı ve yetkileri klasik İslâm Hukukçuları tarafından tartışılmış olmakla birlikte bugünkü uygulamada tespit edebildiğim kadarıyla hakemlerin kararı ne olursa olsun hâkimin hükmü olmadan yürürlüğe konmamakta, taraflar özel yetki vermedikleri sürece, ittifakla karar vermiş olsalar dahi ancak hâkimin söz konusu karara binâen hüküm vermesiyle bağlayıcı hale gelmekte ve yürürlüğe konmaktadır. Hâkimler genellikle hakemlerden gelen rapora bakarak uygun gördükleri hükmü vermektedirler. Eğer hakemler ittifak etmişlerse hakemlerin kararının hâkimi bağlayıcı olduğu, ancak hâkimin şer'i bir sebebe bağlı olarak onların kararına uymayabileceği, bu durumda hâkimin ilgili sebebi belirtmesi gerektiği kabul edilmektedir.⁶⁶ Hakemlerin raporlarının genellikle bir bedel karşılığında evlenme akdinin feshedilmesi yönünde olduğu söylenmektedir.⁶⁷

Hakemlerin gayretlerine rağmen taraflar arasında bir anlaşma sağlanamadıktan sonra da hâkimlerin taraflara sulh teklif ettikleri, bir ittifakın oluşması için gayret ettikleri ve taraflara Büyük Âlimler Heyeti'nin kararında belirtilen şekle benzer nasihatlerde buldukları görülmektedir.

⁶⁴ Suudi Arabistan Hakemlik Kanunu (*Nizâmü't-tahkîmî's-Suûdî*)'na göre hasımların ve hakemlerin kimlik bilgilerinin, görevlerinin belirtilmesi, anlaşmazlık konusunun ve hakemlerin bu anlaşmazlığa hakemlik yapmayı kabul ettiklerinin özel hazırlanmış "niza belgesine" kaydedilmesi, hasımların ve hakemlerin bunu imzalaması gerekmektedir. md.5. Ancak metinde zikredilmeyen hususların genel hakemlik kuralları için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. bk. Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 336.

⁶⁵ Taraflar hakemlerle bir araya gelmekten kaçınırlarsa ve hakemler tarafları iyi tanıyorlarsa bunda bir problem görülmemektedir. Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 284.

⁶⁶ Hidayrî, "*el-İcrââtü'l-kazâiyye*", s.132. Abdullah Âl-i Huneyn, hâkimin hakemleri tarafların rızası olmadan da görevlendirebileceğini savunmakla birlikte onların kararlarının bağlayıcı olmadığını, ancak hâkimin hükmüyle bağlayıcı hale geleceğini ileri sürmüştür. Diğer taraftan da şer'i yönden bir engel yoksa hakemlerin kararlarını hâkimin uygulaması gerektiğini, uygulamanın da bu yönde olduğunu ileri sürmüştür. Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, s. 198-199.

⁶⁷ Hidayrî, "*el-İcrââtü'l-kazâiyye*", s.132

4. Muhâleanın Yapılışı ve Hüküm

Sonuçta taraflar eğer aralarında muhâlea yapmak üzere anlaşmışlarsa koca “Eşim ile şu bedel karşılığında muhâlea yaptım” diye icapta; kadın da “Ben de bu muhâleayı kabul ettim ve buna razı oldum” diyerek kabulde bulunmakta, böylece hüküm kesinlik kazanmaktadır. Hâkim de “Yukarıda zikredilenlere binaen filan kişinin eşi filana ...’e karşılığı muhâleası sabit oldu. Kadına kocasından beynûnet-i suğra ile ayrıldığını, artık ona ancak yeni bir nikâh akdi ve mehir ile (bazı belgelerde rûkûn ve şartlarını haiz yeni bir nikâh akdi ile denilmektedir) helâl olacağını, durumuna göre kadının iddet beklemesi ve iddeti bitene kadar evlenmemesi gerektiğini ifham ettiğini” belirtmektedir.⁶⁸ Yukarıda ele alındığı üzere bazı davaların sonucunda kocanın muhâlea yaptığını değil de eşini bir bedel karşılığında boşadığını ifade ettiği görülmektedir.

Eğer eşler evlilik birliğini sonlandırırken muhâlea ve benzeri sözleri kullanmışlarsa hâkim, hüküm bölümünde sadece muhâleanın sâbit olduğunu belirtmekte, yapılan akdin boşama veya fesih olduğuna dair bir ifade kullanmamaktadır. Ancak evlilik birliği gerek boşama gerekse muhâlea sözü kullanılarak bir bedel karşılığında sonlandırılmışsa mutlaka tarafların beynûnet-i suğra ile birbirinden ayrıldığını, kadının ayrıldığı kocasına ancak şart ve rûkûnlerini hâiz yeni bir evlenme akdi ile helâl olabileceğini ifhâm etmektedir.

Bu araştırmada iddet konusunun ayrıntılarına girmemekle birlikte şuna işaret etmek gerekir ki hâkimlerin bazen “kadın durumuna göre şer’i iddetini beklemesi gerekir” diye genel bir ifade kullandıkları,⁶⁹ bazen de iddet süresini belirterek “kadın üç hayız süresi iddet beklemesi gerekir” diye ifhâmda buldukları görülmektedir.⁷⁰ Aynı hâkimin bazı davaların sonucunda yapılan muhâlea akitlerinde “kadının üç hayız süresi iddet beklemesi gerektiğini”;⁷¹ bazılarında ise “bir hayız süresi iddet beklemesi gerektiğini” ifhâm ettiğine de rastlanmaktadır.⁷² Eğer taraflar baş

⁶⁸ Tarafların muhâlea yapmak üzere anlaşmışları ve verilen hükme razı oldukları bazı davalar için bk. RGM 13.03.1431 (27.02.2010) tarih ve 57.5 sayılı belge; 17.02.1431 (01.02.2010) tarih ve 27.5 sayılı belge;

⁶⁹ RGM 11.07.1430 (04.07.2009) tarih ve 141.200.27 sayılı belge; 06.03.1430 (03.03.2009) tarih ve 48.200.27 sayılı belge; 13.03.1431 (27.02.2010) tarih ve 57.5 sayılı belge; 17.02.1431 (01.02.2010) tarih ve 27.5 sayılı belge

⁷⁰ RSGNM 12.10.1428 (24.10.2007) tarih ve 10.1.3 sayılı hul’ belgesi; RGM 20.11.1430 (08.11.2009) tarih ve 200.200.27 sayılı belge; 22.11.1430 (10.11.2009) tarih ve 202.200.27 sayılı belge;

⁷¹ RGM 18.06.1429 (22.06.2008) tarih ve 2962320 kayıt nolu zabıt; 23.11.1430 (11.11.2009) tarih ve 3073199 kayıt nolu zabıt; 25.03.1430 (22.03.2009) tarih ve 3031878 kayıt nolu zabıt; RGM 20.02.1430 (15.02.2009) tarih ve 29129907 kayıt nolu zabıt (Daire 18).

⁷² RGM 09.03.1427 (07.04.2006) tarih ve 105.18 sayılı belge; 14.11.1430 (02.11.2009) tarih ve 201.200.18 sayılı belge; 17.06.1430 (10.06.2009) tarih ve 127.200.18 sayılı belge; 12.07.1430 (05.07.2009) tarih ve 3033918 kayıt nolu zabıt (Daire 18). İslâm Hukukçularının çoğunluğu

başa kapalı bir mekânda kaldıktan (halvet) sonra, fakat zifaktan önce muhâlea yapılmışsa kadının yine durumuna göre iddet beklemesi gerektiği;⁷³ halvet ve zifaktan önce yapılmışsa kadının iddet beklemesine gerek olmadığı ifhâm edilmektedir.⁷⁴

Sosyal Güvenlik ve Nikâh Mahkemesinde olduğu gibi hâkim son olarak, kocanın *İdâratü'l-Ahvâl'l-Medeniyye* (Nüfus Müdürlüğü)'ye giderek yapılan muhâleayı tescil ettirmesi ve ayrıldığı eşinin aile defterinden düşürülmesini talep etmesi gerektiğini ifhâm etmektedir. Kocanın da iki ay içinde ilgili kuruma başvurması gerekir.⁷⁵

Hâkim ayrıca yapılan muhâleayı "*Nikâh akdi belgesi*" (Evlilik cüzdanı) içine şerh düşmekte ve nikâh akdi zaptına da şerh düşülmek üzere belgeyi veren ve zaptın bulunduğu mahkemeye göndermektedir.

Hâkim, taraflara hükmü bildirdikten ve gerekli ifhâmı yaptıktan sonra hükme râzı olup olmadıklarını (kanaat) sormakta ve her iki tarafın da verilen hükme kâni olduğunu ifade ettiklerini kaydetmektedir.

Eğer dava boşama veya muhâlea ile sonuçlanmazsa hâkim davanın seyrine bakarak ve şer'î ölçüleri göz önünde bulundurarak bedelli veya bedelsiz olarak evlenme akdinin feshedilmesine hükmetmektedir.

Yüksek Yargı Meclisi'nin kararına binâen Adalet Bakanlığı'nın mahkemelere gönderdiği bir genelgede hâkimlerden evlenme akdinin feshedilmesine, muhâleaya veya boşamaya hükmettiklerinde ve taraflardan birisi veya ikisi olumlu kanaat bildirmediğinde hükmün Temyiz (yeni adı İstinâf) Mahkemesinden kesinlik kazanıncaya kadar kadının evlenmemesi gerektiğini ifhâm etmeleri istenmiştir.⁷⁶ Tespit edebildiğim kadarıyla bu durum genel olarak tarafların hâkim huzurunda muhâlea yaptıkları vakalarla ilgili değildir. Çünkü hâkim huzurunda muhâlea karşılıklı rıza ile yapılmakta, koca eşiyile muhâlea yaptığını veya onu boşadığını

muhâlea yapan kadının üç hayız süresi iddet beklemesi gerektiğini kabul etmekle birlikte onun iddetinin bir hayız süresi olacağı yönünde de hadisler rivayet edilmiştir. bk. Ebû Dâvûd, "*Talak*" 18, hadis no: 2229, 2230; Tirmizî, "*Talak*" 10, hadis no: 1185, 186. Ayrıca muhâleanın boşama değil, fesih sayılmasından hareketle İbn Teymiye ve İbnü'l-Kayyim da muhâlea yapan kadının iddetinin bir hayız süresi olduğunu savunmuşlardır. bk. İbn Teymiye, *Mecmû'l-ferâva*, XXXII, 323; İbnü'l-Kayyim, *Zâdû'l-meâd*, V,179.

⁷³ RSGNM 03.09.1428 (15.09.2007) tarih ve 100.31.3 sayılı boşama belgesi (Bedelli boşama yapılmıştır).

⁷⁴ RGM 22.11.1430 (10.11.2009) tarih ve 201.200.27 sayılı belge; 19.04.1430 (15.04.2009) tarih ve 134.5 sayılı belge

⁷⁵ 03.11.1412 (06.05.1992) tarih ve 12.t.127 sayılı genelge; *Nizâmu'l-ahvâl'l-medeniyye*, md. 46

⁷⁶ Yüksek Yargı Meclisi Kararı ve ilgili genelge için bk. 25.10.1386 (05.02.1967) tarih ve 2500.2.1.m sayılı genelge.

ifade etmekte ve taraflar verilen hükme "*kâni*" olduklarını beyan etmektedirler. Onun için incelediğim muhâlea belgelerinin hiçbirinde hükmün temyize götürüldüğüne muttali olmadım. Mamafih nihâî hüküm verilen davalarda ve çekişmesiz yargı işlemlerinde taraflar hâkimin verdiği hükme olumlu kanaat belirtsele dahi hükmün sahte bir belgeye dayanılarak verildiğinin ortaya çıkması, hükme etki edecek yeni bir belgeye ulaşılması, karşı tarafın hükme etki edecek bir aldatması söz konusu olması, hükümde belirtilen hususlarda çelişki bulunması veya hükmün gıyaben verilmesi gibi çeşitli sebeplerle hükmün gözden geçirilmesi için Temyiz Mahkemesi'ne başvurma imkânı bulunmaktadır.⁷⁷

Hâkim muhâleanın veya boşamanın sâbit olduğuna hükmettiğinde hüküm kesinlik kazanıncaya kadar kadının evlenmemesini ifhâm ettiği davalar genellikle tarafların mahkemeye gelmeden önce muhâlea yaptıkları veya yapmak üzere anlaştıkları, fakat daha sonra ödenmesi gereken ücretin ödenmemesi gibi sebeplerle mahkemede dava açıldığı, hâkimin de muhâleanın veya bedelli boşamanın sabit olduğuna hükmettiği halde taraflardan birinin yapılan muhâleayı veya boşamayı inkâr etmesi ya da muhâleanın veya boşamanın geçerli olmadığını ileri sürmesi gibi hallerde söz konusu olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda muhâlea yapıldığını inkâr eden ya da muhâleanın geçerli olmadığını savunan taraf hâkimin hükmüne "itiraz" ederek onu İstinaf Mahkemesine götürebilir.⁷⁸ İşte böyle bir durumda hâkimin verdiği hüküm kesinlik kazanıncaya kadar kadının evlenmemesi gerektiğini ona ifhâm etmesi gerekir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hâkimin hükmünü İstinaf Mahkemesine götürme daha ziyade taraflardan en az birinin hâkimin verdiği hükme iknâ olmaması halinde evlilik akdinin feshi ile sonuçlanan davalarda söz konusu olmaktadır. Onun için burada hükmün temyiz süreci ayrıntılı incelenmeyecek, onu evlenme akdinin feshedilmesiyle ilgili araştırmaya bırakacağız.⁷⁹

⁷⁷ *Nizâmu'l-murâfaâti's-şer'iyye*, md. 192. Hâkimin hükmünün gözden geçirilmesi için bu şekilde İstinaf Mahkemesi'ne başvurmaya "*ilîmas usûlü*" denilmektedir.

⁷⁸ Hâkimin hükmüne ikna olmayıp onu İstinaf Mahkemesine götürmeye "*temyiz (istinaf) usulü*" denilmektedir. *İlîmas usulünden* farklı olarak *temyiz usulünde*, hâkimin hükmüne baştan olumsuz kanaat belirtilmekte ve İstinaf Mahkemesine itiraz dilekçesiyle (*lâiha itirazîyye*) başvurulmaktadır. Hâkimin hükmünü İstinaf Mahkemesine götürme usulleriyle ilgili bk. *Nizâmu'l-murâfaâti's-şer'iyye*, md. 173.

⁷⁹ Muhâlea ve boşama iddiasını da içinde barındıran ilginç bir davada tarafların ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, özet olarak, 05.10.1417 (13.02.1997) tarihinde 40.000 Riyal mehir, ayrıca altın, bilezik ve çeşitli takılar karşılığında bir evlenme akdi yapılmıştır. Koca parayı teslim etmiş, diğerlerini henüz teslim etmemiştir. Bu esnada taraflar zaman zaman baş başa kalmalarına (halvet) rağmen henüz düğün yapılmadan ve zıfâf gerçekleşmeden aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Kadın daha sonra başka biriyle evlenmiş, zıfâftan önce ikinci kocasından da boşanmıştır. Kadın sonra üçüncü biriyle evlenmiş ve ondan dört çocuğu olmuştur. Bu arada ilk evlendiği kocası, kadın aleyhine dava açmış, kocanın eşine iyi davranması ve eşyalarıyla birlikte müstakil bir ev

V. Muhâleanın Şartları ve İlgili Uygulamalar

A. Taraflara İlişkin Şartlar

Muhâlea yapabilmek için taraflar gerekli ehliyete sahip olmalıdır. Genel kural olarak boşamanın geçerli olabilmesi için boşayan kişide aranan şartlar muhâleada da aranmaktadır. Dolayısıyla kocanın ergin veya temyiz kudretine sahip olması gerekir. Kocanın reşit veya sefih, hür veya köle, iflastan dolayı kısıtlı (mahcur) veya kısıtsız olması fark etmez; ergin veya temyiz kudretine sahip olması halinde muhâleası geçerli olur. Temyiz kudretine sahip olmayan küçük çocuğun ve akıl hastasının (mecnûn) muhâleası ise geçerli değildir. Koca reşit veya iflastan dolayı kısıtlı ise muhâlea bedelini kendisi alır. Koca başka bir sebeple kısıtlı ise ya da

temin etmesi karşılığında kadının koca evine dönmesine (inkiyad) hükmedilmiştir (1424/2003). Fakat bu hüküm uygulanmamıştır. Bu esnada davacı koca ile davalı kadın ve ailesinin bedel karşılığı evlenme akdinin feshedilmesine yönelik anlaşma yaptıklarına, fakat anlaşılan bedelin ödenmemesinden dolayı bunun yerine getirilmediğine yönelik ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca kadın ve babası, davacı kocanın kendi evine geldiğini ve "...'in kızı boştur" diye üç defa tekrarlayarak eşini boşadığını iddia etmişler; koca boşama sözünü söylerken babasının (kadının kayın-pederi) ve akrabalarından üç kişinin daha hazır bulunduğunu, fakat onların isimlerini bilmediklerini söylemişlerdir. Kocanın babası ise olayı inkâr etmiş ve davalı kadın ile babası boşamayı ispat edememişlerdir. Kadın kocasının boşama sözünü telefonda da söylediğini ileri sürmüştü ama ispat edememiştir. Diğer taraftan kadın ve babası kocanın müvekkiliyle de mehrin geri verilmesi karşılığında muhâlea yapılması üzerine anlaştıklarını, mehrin 30.000 Riyal'ini kocanın müvekkiline verdiklerini, kalan 10.000 Riyal'i ise imkânsızlıktan veremediklerini, onun için kadının başka biriyle evlendiğini, kalan miktarı şimdi vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Kadın mehirden kalan diğer alacaklarından da vazgeçebileceğini belirtmiştir. Koca ise eşini sekiz yıldır aradığını ve sonunda başka bir erkekle evlenmiş olarak bulunduğunu söylemiş, fakat müvekkilinin 30.000 Riyal'i aldığını kabullenmekle birlikte vekiline muhâlea yapması için vekâlet vermediğini iddia etmiştir. Koca, mehirden kalan 10.000 Riyal'i almayı reddetmiş ve eşiyile evli kalmak istediğini belirtmiştir. Taraflar arasında sulh sağlanamamıştır. Bunun üzerine hâkim davanın seyrine bakarak, kocanın vekilinin 30.000 Riyal'i almasını itiraf etmesini müvekkilin eşiyile muhâlea yapmasına istekliliğinin bir delili sayarak; kadının kalan 10.000 Riyal'i ödemeye ve mehirden kalan alacaklarından vazgeçmeye hazır olduğunu, kocanın eşini boşadığının ispat edilememesini, taraflar arasında süren anlaşmazlığın ve husumetin (şikak) uzunluğunu, İslâm'da taraflar arasında sevgi ve merhametin oluşmasının evliliğin en büyük hedeflerinden biri sayıldığından artık davalı kadının başka biriyle evlenip tekrar ilk kocasına dönmesinin imkânsız hale geldiğini (teazzür), bundan kadının zarar göreceğini ve "İslâm'da zarar vermek de, zarara zararlarla karşılık vermek de yoktur" hadisi gereği zararın kaldırılması gerektiğini dikkate alarak davacı kocanın davalı kadınla olan evlilik akdini kadının teslim aldığı 40.000 Riyal mehir miktarını kocaya vermesi ve diğer mehir alacaklarından vazgeçmesi karşılığında feshetmiş, kadının hüküm gününden itibaren üç hayız süresi iddet beklemesi gerektiğini ifhâm etmiştir. Ayrıca mehrin 30.000 Riyal'lik kısmının davacı kocanın vekiline teslim edildiği sâbit olduğundan ve koca kalan 10.000 Riyal'i almaya yanaşmadığından onun Mahkemedeki Beytül-mâl'de kocanın alacağı olarak muhafaza edilmesini ifhâm etmiştir. Koca verilen hükme razı olmadığından ve onu temyize götürmek istediğinden hâkim ayrıca, verilen hüküm Temyiz Mahkemesinden tasdiklenene kadar kadına (şu an beraber yaşadığı) kocasının yaklaşmaması gerektiğini, hüküm tasdiklendikten sonra da taraflar arasında şart ve rükünlerini hâiz yeni bir evlilik akdi yapılması gerektiğini ifhâm etmiştir. Daha sonra davacı koca hükmü temyize götürmek için belirlenen kanûnî süre içinde (30 gün) gerekli işlemleri yapmadığından hüküm kesinlik kazanmıştır. bk. RGM 08.03.1429 (16.03.2008) tarih ve 22/18 sayılı belge.

sefih veya henüz reşit çağına gelmemiş mümeyyiz küçük ise muhâlea bedeli velisine verilir.

Kadının muhâlea yapabilmesi için ergin olmasının yanında reşit olması; sefihlik, küçüklük veya akıl hastalığı sebebiyle kısıtlı olmaması gerekir. Muhâlea başıya benzetildiği için hibede (teberru akitlerinde) aranan şartlar onda da aranmaktadır. Bu sebeple muhâlea bedelini verecek olan kadının sadece temyiz kudretine sahip veya ergin olması yeterli görülmemiş, reşit ve malında tam tasarruf etme ehliyetine de sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Bunun için kadının sefihlik, küçüklük veya akıl hastalığından dolayı kısıtlı olması durumunda velisi izin verse dahi kadının yaptığı muhâleanın geçersiz olacağı kabul edilmiştir. Fakat muhâlea yapması kadının yararına olacaksa velinin izin vermesi halinde muhâleanın geçerli sayılacağı da söylenmiştir. İftastan dolayı kısıtlı olan kadın ise muhâlea yapabilir, fakat muhâlea bedeli kadının zimmetinde borç olarak kalır, kısıtlılık hali kalkınca veya malî durumu iyileşince ondan tahsil edilir.

Muhâlea akdinde taraflardan biri veya her ikisi vekili aracılığıyla muhâlea yapabilir.⁸⁰

Kadın veya koca ya da her ikisi ölüm hastalığında olsalar dâhi muhâlea yapabilirler. Ancak bu durumdaki kadın ancak bırakacağı miras kadar ya da daha az bir miktar üzerine muhâlea yapabilir, mirasından fazlası üzerine yapılacak muhâleada fazla miktar geçersiz sayılır. Bu sebeple koca ancak eşinden kalacak miras kadar bedeli veya muhâleada belirtilmişse daha az olan meblağı almaya hak kazanır; daha fazlasını alamaz, fakat kadın iyileşirse ondan muhâlea bedelinin tamamını isteyebilir.⁸¹

Babanın kendi başına küçük yaştaki veya akıl hastası oğlunun eşiyile muhâlea yapmaya veya onu bedelli veya bedelsiz olarak boşamaya hakkı yoktur. Aynı şekilde baba küçük yaştaki veya akıl hastası ya da sefih kızının yerine bedeli kızının malından vermek suretiyle damadıyla muhâlea veya bedel karşılığında boşanma yapamaz.⁸² Mezhebin görüşü bu olmakla birlikte İbn Teymiye, bunda kızın bir yararı varsa babasının boşama da muhâlea da yapabileceği kanaatindedir. Bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in de bu görüşte olduğu söylenmiştir.⁸³

Kadının izni olmaksızın koca, malında tasarruf ehliyetine sahip olan ve

⁸⁰ Muhâleada taraflara ilişkin şartlar için bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 306, 311, 316; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 338-340; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 136-141.

⁸¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 313; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 167

⁸² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 312; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 339; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 137

⁸³ İbn Teymiye, *Mecmû'ul-fetâva*, XXXII, 26, 359-360.

muhâlea bedelini kendi malından veren üçüncü bir kişiyle de muhâlea yapılabılır.⁸⁴

B. Bedele İlişkin Şartlar

Muhâleanın mutlaka bir bedel (ıvaz) karşılığında yapılması gerekir. Hanbelilere göre alış verişte bedel nasıl akdin unsurlarından biri (rükün) kabul edilirse muhâleada da rükün kabul edilir. Bedelsiz yapılan muhâlea geçerli sayılmaz. Bedelsiz yapılan ya da bedeli geçersiz olan bir muhâlea ile ne muhâlea ne de boşama (talak) gerçekleşir. Fakat koca muhâlea yaparken boşama sözünü kullanmışsa veya muhâlea sözüyle boşamaya niyet etmişse, bedel olmasa dahi boşama gerçekleşir ve bu, dönüşlü bir boşama (ric'i) sayılır. Hanbelî mezhebinin görüşü bu olmakla birlikte Ahmed b. Hanbel'den bedel olmaksızın da muhâleanın câiz olduğu yönünde bir rivâyet bulunmaktadır.⁸⁵

Evlilikte mehir ve bedelli akitlerde bedel olarak verilebilen her şey muhâleada bedel olarak verilebilir. Dinî açıdan ekonomik değeri olan (mütekavvim) menkûl veya gayr-ı menkûl bir mal bedel olabildiği gibi bir gayr-ı menkûlün kullanımı gibi menfaatler de bedel olabilir. Kadının kendinden veya başkasından olma muayyen bir çocuğu emzirmesi, hak edip de alamadığı geçmiş nafakasından vazgeçmesi, eğer hâmileyse karnındaki bebeğinin nafakasını veya belli bir zamana kadar çocuğunun veya kocasının nafakasını üstlenmesi karşılığında da muhâlea yapılabilir. Dinin yasakladığı içki gibi maddeler ise İslâm'a göre değeri olan bir mal sayılmadığı için muhâleada bedel olamaz.⁸⁶

Kendisinde belirsizlik (cehâlet) bulunan veya henüz mevcut olmayıp gerçekleşmesi muhtemel bir bedel de muhâleada bedel olabilir. Muhâlea bu yönüyle satım akdinden farklı değerlendirilmektedir. Muhâlea aslında kocanın eşinin cinsel yönünden yararlanma hakkını düşürmekten (iskat) ibaret kabul edilmekte, herhangi bir şeyi temlik akdi olarak görülmemektedir. Bu sebeple söz konusu hakkın kadının irtidat etmesinde olduğu gibi herhangi bir bedel ödemek zorunda kalmadan kendiliğinden düştüğü de dikkate alınmakta, hak düşüren durumlarda söz konusu belirsizliklere musâmaha edildiği belirtilmektedir. Bu sebeple bedeldeki söz konusu belirsizliğin muhâleaya zarar vermeyeceği kabul edilmekte hatta yukarıda işaret edildiği üzere Ahmed b. Hanbel'den hiç bedel olmadan da muhâleanın gerçekleşebileceğine dair bir görüş nakledildiğine dikkat çekilmekte-

⁸⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 309; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 136-140

⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 287; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 343; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 147, 154.

⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 284, 286, 295; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 345-347; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 150-154

dir.⁸⁷

Kadının sadece çocuğunu terbiye ve bakım hakkından (hidâne) vazgeçmesi karşılığında muhâlea yapılması uygun görülmemektedir. Çünkü muhâlea bedelinin bir mal veya mala çevrilebilen bir hak olması gerekir. Ayrıca İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre çocuğun terbiye ve bakım hakkı üzerine yapılan sulh akdi bağlayıcı değildir, karşı taraf her zaman için şartların değiştiğini belirtip çeşitli sebeplerle bu hakka kendinin daha lâıyk olduğunu ileri sürerek dava açabilir. Bununla birlikte bir bedel karşılığı muhâlea yapılırken çocuğun terbiye ve bakım hakkının kime ait olacağı hakkında ayrıca sulh yapılabilir.⁸⁸ Aşağıda örnekleri görüleceği üzere uygulamada özellikle tarafların önceden anlaşarak mahkemeye başvurdukları muhâlea veya bedelli boşama işlemlerinde mâlî bedellerin yanında hidâne hakkının kime ait olacağına dair tarafların anlaşmalarına sıkça rastlanmaktadır.

Kocanın daha önce evlenirken verdiği mehir miktarından fazla bir meblağı eşinden muhâlea bedeli olarak alması mekruh görülmekte, fakat muhâlea geçerli kabul edilmektedir.⁸⁹ Uygulamada muhâlea bedeli üzerinde taraflar anlaşmışlarsa hâkim onun mehirden az veya çok olmasına bakmamakta, işlemi tespit etmektedir. Ama taraflar anlaşmayı hâkim evlenme akdinin bedel karşılığı feshedilmesine hükmedecekse sadece verilen mehrin veya bir kısmının geri ödenmesine hükmetmekte, kadının daha fazla bir meblağ ödemesi gerektiğine hükmetmemektedir.

Muhâlea bedeli için bir vade belirlenmemişse peşin ödeme üzerine anlaşma yapılmış sayılır ve diğer borçlar gibi zimmete borç olarak kaydedilir. Eğer kadın zimmetine borç olarak kaydedilen muhâlea bedelini zamanında ödememişse temerrüde (mumâtale) düşmüş ve kocasına zulmetmiş sayılır; bu arada kadın başka biriyle evlenirse zifaktan önce ilk kocasına muhâlea bedelini ödemesi gerekir. Çünkü yeni evliliği sayesinde alacağı mehir bedeli ile bu ödeme imkânına kavuşmuş sayılmaktadır. Ancak borcunu ödememesi, yeni yaptığı evlilik akdine zarar vermez.⁹⁰ Bazı muhâlea davalarında muhâlea bedelinin kadının zimmetine borç olarak kaydedildiği ve yeni bir evlilik akdi yapması durumunda bunu öde-

⁸⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 281; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 347; Buhûfî, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 154

⁸⁸ Hudayrî, "el-İcrââtü'l-kazâiyye", s.131, 155.

⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 269; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Münteha'l-irâdât*, V, 344; Buhûfî, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 148; İbnü'l-Kayyim, *Zâdû'l-meâd*, V, 176.

⁹⁰ *Fetâvâ ve resâilü's-Şeyh Muhammed b. İbrahim*, X, 314-316. Ayrıca bk. Hudayrî, "el-İcrââtü'l-kazâiyye", s.130.

mevi taahhüt ettiği görülmektedir.⁹¹

Muhâlea bedeline ilişkin ileride bir anlaşmazlık çıkmaması için ilgili yönetmelikte bedel karşılığı yapılan boşama ve muhâlea işlemlerinde mutlaka bedelin muhâlea yapan koca tarafından teslim alındığının ikrar edildiğinin veya kadının ya da velisinin gelerek bedelin miktarı ve ödeme şeklini onayladığının muhâlea zaptında belirtilmesi istenmektedir.⁹² Hâkimlerin bu hususa titizlik gösterdikleri söylenebilir. Hatta muhâlea bedeli ileri bir tarihte verilecekse muhâlea yapılsa dahi dava süreci tamamen bitirilmemekte, borçlu taraf mahkemeye gelerek mutlaka diğer tarafa bedeli teslim etmesi ve bunun zapta kaydedilmesiyle sona ermektedir.⁹³ Ayrıca söz konusu bedelin boşama veya muhâlea karşılığı verildiği zabıtlarda mutlaka belirtilmektedir. Bununla birlikte bazı davalarda evliliğin kocanın eşine yeni bir evlenme akdi yapmadan dönme imkânı olmayacak şekilde sonlandırılması için tarafların sembolik bir bedel belirledikleri ve bazı hâkimlerin bu bedeli bazen zabıta zikretmedikleri hatta kocanın muhâleadan sonra bu bedeli almaktan vazgeçtiğini belirttikleri görülmektedir.⁹⁴

Bedelli boşama ve hul' belgeleri incelendiğinde bedel miktarı veya çeşidi ile ilgili belirli bir standarttan söz etmek mümkün görünmemektedir. Muhâleanın zifattan önce veya sonra yapılması da bedele belirli bir standart getirmemektedir. Onun için konuyla ilgili genelleme yapmaktan kaçınmak uygun olacaktır.⁹⁵

⁹¹ Meselâ bir fesih davası sonucunda taraflar otuz bin Riyal üzerine muhâlea yapmışlar, fakat kadının ödeme güçlüğü dikkate alınarak bir başka erkeğin ona evlenme teklif edip evlenme akdi yapmasına kadar paranın kadının zimmetinde borç olacağı belirtilmiştir. RGM 17.02.1431 (01.02.2010) tarih ve 27.5 nolu belge.

⁹² *el-Lâihati't-tenfizîyye li- Nizâmi'l-murâfaâti's-ser'îyye*, md. 32/4.

⁹³ Kadın muhâlea bedelini ödeyebilmek için iki ay süre istemiş, süre sonunda onu getirerek teslim etmiş, ondan sonra hâkim beynûnet-i suğranın gerçekleştiğini ifhâm etmiştir. RGM 06.03.1430 (03.03.2009) tarih ve 48.200.27 sayılı belge (Daire 18); Kötü muamele sebebiyle açılan bir davada eşler muhâlea yapmak üzere sulh yapmışlar, fakat üzerinde anlaşılan meblağ yanında olmadı için kadın onu getirmek üzere süre istemiştir. Sonraki celsede kadın, üzerinde anlaşılan meblağı getirmiş ve taraflar muhâlea sözlerini söyleyerek ayrılmışlardır. RGM 23.11.1430 (11.11.2009) tarih ve 3073199 sayılı belge (Daire 18).

⁹⁴ Bir uyuşturucu meselesinden yakalanan ve yedi yıl hapis cezasına çarptırılan kocasına karşı eşinin mahkûmiyetten dört yıl sonra evlilik akdinin feshedilmesi talebiyle dava açtığı, dava esnasında kocanın eşini boşamaya hazır olduğunu belirtmesine rağmen muhâlea yapıldığı, ancak muhâlea bedelinin zikredilmediği görülmektedir. RGM 18.06.1429 (02.07.2008) tarih ve 2962320 kayıt numaralı belge (Daire 18). Bir başka davada eşler, beş yüz Riyal karşılığında ve kızlarının terbiye ve bakım sorumluluğu, nafakası, ziyaret şekli ve zamanı hususunda anlaşarak muhâlea yapmışlardır. Sonra davalı kocanın muhâlea bedelini almaktan vazgeçmeye karar verdiği belirtilmiştir. RGM 17.06.1430 (10.06.2009) tarih ve 127.200.18 sayılı belge (Kayıt no: 3043737). Bir başka davada sadece beş yüz Riyal karşılığında muhâlea yapıldığı görülmektedir. RGM 20.02.1430 (15.02.2009) tarih ve 29129907 kayıt nolu zabıt (Daire 18).

⁹⁵ Değişik miktarlara örnek olarak şunlar zikredilebilir: RSGNM 20.01.1427 (19.02.2006) tarih ve 30.15.3 sayılı boşama belgesi (50 bin SAR); 27.01.1427 (26.02.2006) tarih ve 54.15.3 sayılı bo-

Yukarıda ele alındığı üzere tarafların ilgili bedeli genellikle kendilerinin anlaşarak belirledikleri, daha sonra da beraberce gidip mahkemede bedelli boşamayı veya muhâleyayı tespit ettirdikleri görülmektedir. Taraflardan biri Genel Mahkemede dava açtığı anda ise muhâlea bedelinin gerek hâkimin gerekse hakemlerin veya Uzmanlar Heyeti üyelerinin çabalarıyla belirlendiği görülmektedir.⁹⁶

Bazı boşama ve hul' belgelerinde bedel olarak sadece belirli bir ücret zikredilerek meselâ “*Şu kadar Suudî Arabistan Riyalı karşılığında boşadım veya muhâlea yaptım*” denilmekte, bunun mehirle bir ilişkisinin olduğu belirtilmemektedir. Bedellerin genellikle Suudi Arabistan Riyalı (SAR) olarak belirtildiği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Suudi Arabistan vatandaşı olmayanların kendi ülke para birimleriyle de muhâlea yaptıkları görülmektedir.⁹⁷

Bazı boşama ve hul' belgelerinde kadının kocasından mehir olarak aldığını ona geri vermesi veya peşin mehirden kalan miktar ile vadeli (muahhar) mehirden vazgeçmesi, ayrıca kocasından bir şey istememesi,⁹⁸ bazılarında ise bunlara

şama belgesi (40 bin SAR); 28.1.1427 (27.02.2006) tarih ve 66.15.3 sayılı boşama belgesi (50 bin SAR); 04.02.1427 (04.03.2006) tarih ve 91.15.3 sayılı boşama belgesi (80 bin SAR); 10.04.1430 (06.04.2009) tarih ve 81.18.5 sayılı boşama belgesi (15 bin SAR); 21.01.1430 (18.01.2009) tarih ve 12.15.5 sayılı boşama belgesi (12 bin SAR); 12.10.1428 (24.10.2007) tarih ve 10.1.3 sayılı hul' belgesi (10 bin SAR); 21.04.1429 (27.04.2008) tarih ve 11.1.3 sayılı hul' belgesi (10 bin SAR); 16.01.1428 (04.02.2007) tarih ve 6.1.3 sayılı hul' belgesi (500 SAR); 29.07.1427 (23.08.2006) tarih ve 2.1.3 sayılı hul' belgesi (Amerika uyruklu koca ve kadın altın yüzük mukabili 500 SAR karşılığında muhâlea yapmışlardır); RGM 11.07.1430 (04.07.2009) tarih ve 141.200.27 sayılı belge (Kadının 25.000 SAR vermesi ve 50.000 Riyal'lik banka çekinden vazgeçmesi karşılığında muhâlea yapılmıştır).

⁹⁶ Meselâ bir muhâlea davasında hâkim huzurunda kadın ve koca görüşmüşler, kadının eşinden mehir olarak aldığı 40.000 Riyal'i geri vermesi karşılığında kocasının onu boşadığını söylemesi hususunda anlaşmışlardır. Sonra koca, eşini aldığı mehri geri verme karşılığında bir talak ile boşadığını söylemiş, kadın mehri adama teslim etmiş ve hâkim bu boşamayı tespit etmiştir. bk. RGM, 22.04.1430 (18.04.2009) tarih ve 136.5 sayılı belge. Bir başka muhâlea davasında ise aynı hâkim tarafları Uzmanlar Heyeti'ne göndermiş, Heyet ile görüşmeler neticesinde kadının muahhar mehir alacağından vazgeçmesi ve evlilik akdinden kaynaklanan başka bir şey istememesi karşılığında muhâlea yapılması, davalı kocanın da kadına ait çeşitli ev eşyalarını ona veya vekiline teslim etmesi, eşinin kefaletini babasına devretmesi ve oturma belgesinin aslını kadına vermeyi iltizam etmesi hususunda ittifak etmişler, hâkim de muhâleyayı tespit etmiştir. bk. RGM, 03.06.1430 (27.05.2009) tarih ve 186.5 sayılı belge.

⁹⁷ Mısırlı bir çift, muahhar mehirin yarısı olan 30.000 Cüneyh'in geri verilmesi karşılığında muhâlea yaptıkları görülmektedir. RGM 20.11.1430 tarih (08.11.2009) ve 200.200.27 sayılı belge. Hintli bir çift ise hakemlerin devreye girmesinden sonra muhâlea yapmışlar, tarafların evlenirken mehir olarak belirledikleri Rubye, Riyal'e çevrilerek kadının 4000 Riyal'i geri vermesine hükmedilmiştir. RGM 15.07.1430 (08.07.2009) tarih ve 147.200.27 sayılı belge.

⁹⁸ RSGNM 03.09.1428 (15.09.2007) tarih ve 100.31.3 sayılı; 29.8.1428 (11.09.2007) tarih ve 89.31.3 sayılı; 01.07.1428 (15.07.2007) tarih ve 7.1.3 sayılı hul' belgeleri; 11.04.1430 (07.04.2009) tarih ve 5.18.87 sayılı; 08.02.1430 (03.02.2009) tarih ve 95.15.5 sayılı; 07.02.1430 (02.02.2009) tarih ve 77.15.5 sayılı; 01.02.1430 (27.01.2009) ve 52.15.5 sayılı; 28.01.1430 (25.01.2009) tarih ve 46.15.5 sayılı; 28.01.1430 tarih (25.01.2009) ve 37.15.5 sayılı boşama belgeleri.

ilaveten kocanın verdiği altın gibi eşyaları⁹⁹ hatta hediyeleri¹⁰⁰ de geri teslim etmesi karşılığında muhâlea veya boşama yapıldığı belirtilmektedir. Bazen kocanın eşine mehirden başka sebeplerden doğan borcundan meselâ kocanın eşine ödemesine hükmedilen tazminat alacağından vazgeçmesi karşılığında da muhâlea yapıldığı görülmektedir.¹⁰¹

Bazı davalarda eşler arasında evliliğin getirdiği yükümlülükler ile ilgili anlaşmazlığın tamamen sonlandırılması için tarafların birbirini ibrâ etmesi anlamına gelecek ifadeler kullandıkları; yapılan bedelli boşama veya muhâlea ile her birinin diğerinden evlilikten veya dava konusundan kaynaklanan başka bir hak talep etmemesi karşılığında muhâlea yaptıkları görülmektedir.¹⁰²

⁹⁹ RSGNM 22.01.1427 (21.02.2006) tarih ve 34.15.3 sayılı; 27.01.1427 (26.02.2006) tarih ve 53.15.3 sayılı; 29.01.1427 (28.02.2006) tarih ve 73.15.3 sayılı; 04.02.1427 (04.03.2006) tarih ve 87.15.3 sayılı; 04.02.1427 (04.03.2006) tarih ve 91.15.3 sayılı boşama belgeleri.

¹⁰⁰ RSGNM 08.05.1429 (13.05.2008) tarih ve 99.37.3 sayılı hul' belgesi;

¹⁰¹ RGM 24.06.1430 (17.06.2009) tarih ve 208.5 sayılı belgede belirtildiğine göre kadın, kocasının kötü muamelesi üzerine Riyad Ceza Mahkemesinde kocası aleyhine dava açmış, dava sonunda kocaya kırbaç cezasının yanında eşine 11.000 Riyal para cezası ödemesine hükmedilmiştir. Daha sonra kadın Genel Mahkemede evlenme akdininin feshedilmesi talebiyle dava açmış, dava sonucunda kadının bu alacağından vazgeçmesi karşılığında taraflar muhâlea yapmışlardır.

¹⁰² Meselâ bir davada kadının muahhar mehrin yarısından vazgeçmesi, davacı kocanın Riyad Ceza Mahkemesinde eşine ve kayınpederi aleyhine açtığı davadan vazgeçmesi, davalı eşinin ve kayınpederinin de daha önce açtıkları bir dava sonucunda kocanın aleyhine verilen kırbaç cezasının uygulanmasından vazgeçmeleri, davacı kocanın hüküm gününden itibaren her ay kızına nafaka olarak 500 Riyal vermesi ve onu Pasaport Müdürlüğüne tescil ettirmesi, ayrıca bu sulhtan sonra "karı ve kocanın her birinin diğerinden ne kadına ne de kızına ait hakkedilmiş geçmiş nafakayla ilgili bir hak talebinde bulunması, ne de mehir olarak belirlenen altın ve ev eşyası ile ilgili ne kazanılmış bir hak ne de başka bir hak talebinde (bi eyyi hakkın ev müstehakkın) bulunması, bu muhâleanın gerek karı koca gerekse koca ile kayınpederi arasındaki bütün husumetleri sona erdiren" bir sulh olarak itibar edilmesi karşılığında muhâlea yapılmıştır. bk. RGM 20.11.1430 (08.11.2009) tarih ve 200.200.27 sayılı belge. Bir başka davada yine kocanın eşine verdiği meblağı geri vermesi ve bu sulhtan sonra her birinin diğerinden ne altına, ne ev eşyasına, ne de nafakaya dair kazanılmış bir hak ne de başka bir hak talebinde bulunmaması, bu sulhun taraflar arasındaki husumetleri tamamen sona erdirecek bir anlaşma kabul edilmesi karşılığında muhâlea yapılmıştır. bk. RGM 22.11.1430 (10.11.2009) tarih ve 201.200.27 sayılı belge; Kadının kocasına yirmi bin Riyal vermesi ve yapılan muhâleadan sonra sebebi ve nev'i ne olursa olsun tarafların mutlak olarak birbirlerine karşı herhangi bir hak iddia etmemeleri mukâbilinde muhâlea yapılmıştır. 22.11.1430 (10.11.2009) tarih ve 202.200.27 sayılı belge. Aynı hâkimin uygulamalarından benzer örnekler için bk. RGM 11.07.1430 (04.07.2009) tarih ve 141.200.27 sayılı belge; RGM 13.01.1431 (30.11.2010) tarih ve 12.200.27 sayılı belge. Başka bir hâkimin uygulamasında kadının muahhar mehirden vazgeçmesi ve evlilik akdinden kaynaklanan başka bir şey istememesi karşılığında muhâlea yapıldığı belirtilmektedir. 03.06.1430 (27.05.2009) tarih ve 186.5 sayılı belge. Diğer bir hâkimin uygulamasında Suudi Arabistan uyruklu bir kişi ile Suriye uyruklu eşi arasında "kadının aldığı altın takımını ve Mushaf-ı Şerif'i geri vermesi, muahhar mehirden vazgeçmesi, yapılan evlenme akdiyle ilgili tarafların ne şimdi ne de gelecekte; ne Suudi Arabistan'da ne Suriye'de bir şey talep etmemeleri ve şikâyette bulunmamaları karşılığında" muhâlea yapıldığı görülmektedir. bk. RGM 02.05.1432 (06.04.2011) tarih ve 34232847 kayıt numaralı belge (Daire 12). Başka bir hâkimin uygulamasında Filistinli eşlerin muhâlea yaparken

Koca ile eşinin dışında üçüncü bir şahsın da bedelde taraf olduğu işlemler görülebilmektedir. Meselâ koca, kayınpederinin dört bin riyalden ve altından vazgeçmesi ve başka bir şey talep etmemesi üzerine bedelli boşama yapmıştır.¹⁰³ Fakat bu tür muhâlealarda üçüncü şahsın kadının velisi olduğu göz önüne alınırsa onun vereceği bedelin mehir ile ilgili olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan bazen kadının nafaka haklarından¹⁰⁴ veya çocukları yanında bulundurma ve terbiye (hidâne) hakkından¹⁰⁵ vazgeçmesi ya da tam aksine çocuklarının babalarının yanında kalmamasının¹⁰⁶ bedel olarak zikredildiği, bazen bedelin çok daha ayrıntılarıyla belirtildiği görülmektedir. Özellikle taraflardan birinin yabancı veya ikisinin de yabancı uyruklu olduğu durumlarda bu ayrıntılara çok daha fazla yer verildiği söylenebilir.¹⁰⁷

kadının muahhar mehirден ve kocasındaki tüm haklarından vazgeçmesi karşılığında muhâlea yapıldığı görülmektedir. RGM 09.03.1427 (07.04.2006) tarih ve 105.18 sayılı belge; Aynı tarz ifade için bk. 14.11.1430 (02.11.2009) tarih ve 201.200.18 sayılı belge.

¹⁰³ RSGNM 01.02.1427 (01.03.2006) tarih ve 83.15.3 sayılı boşama belgesi.

¹⁰⁴ RSGNM 23.01.1427 (22.02.2006) tarih ve 42.15.3 sayılı boşama belgesi (Ayrıca muahhar mehirден vazgeçme de zikredilmiştir); 01.07.1428 (15.07.2007) tarih ve 7.1.3 sayılı hul' belgesi (Ayrıca muahhar mehirден vazgeçme zikredilmiştir.); RGM 13.01.1431 (30.11.2009) tarih ve 12.200.27 sayılı belge (Kadının geçmiş döneme ait 2750 Riyal'lik nafaka hakkından vazgeçmesi karşılığında muhâlea yapılmıştır.); RGM 21.02.1430 (16.02.2009) tarih ve 33.200.27 sayılı belge (Kadının geçmiş döneme ait nafaka hakkından vazgeçmesi karşılığı muhâlea yapılmıştır. Ayrıca babanın çocuklar evlenene kadar nafakalarını karşılama, kadının çocuklarıyla beraber Riyad dışına babanın izni olmadan çıkmaması, çocukların terbiyesiyle babanın da ilgilenmesi ve babanın çocukları ziyaret zamanı ve diğer ayrıntıları hususunda da anlaşma yapılmıştır); 13.03.1430 (10.03.2009) tarih ve 54.200.27 sayılı belge (Kadının geçmiş nafaka hakkından vazgeçmesi karşılığında ve çocuklarla ilgili hususlarda anlaşma yapılarak muhâleaya gidilmiştir.); 12.07.1430 (05.07.2009) tarih ve 3033918 kayıt nolu zabıt (Daire 18) (Kadının geçmiş döneme aid nafaka talebinden vazgeçmesi karşılığında muhâlea yapılmıştır.

¹⁰⁵ RSGNM 14.06.1426 (20.07.2005) tarih ve 1.1.3 sayılı hul' belgesi (Ayrıca muahhar mehirден ve evden vazgeçme zikredilmiştir).

¹⁰⁶ RSGNM 29.01.1427 (28.02.2006) tarih ve 70.15.3 sayılı boşama belgesi (Ayrıca dört bin Riyal bedel verileceği zikredilmiştir).

¹⁰⁷ Meselâ Filistinli bir koca Fas'lı eşiyile muhâlea yapmış ve bedel olarak şu hususlarda anlaşma yaptıkları zikredilmiştir: Kadın muahhar mehrinden vazgeçecek, iki yaşından küçük kızlarının bakım ve terbiyesi (hidâne) annesine ait olacak ve çocuk annesinin yanında kalacak, annesi çocuk dokuz yaşına gelene kadar bütün sorumluluğu üstlenecek, kocası kızına ve hamilelik süresince ve doğumdan sonra anne karnındaki bebeğine, doğum yapana kadar da anneye aylık altı yüz Riyal'ini nafaka olarak verecek, ödemeyi banka çekiyle kadına yapacak, koca kızını ve Allah'ın izniyle gerçekleşirse doğumdan sonra diğer çocuğunu haftada bir gün Perşembe öğlen saat 12'den akşam 10'a kadar ziyaret edebilecek. RSGNM 11.09.1427 (04.10.2006) tarih ve 5.1.3 sayılı hul' belgesi; Bir başka muhâlea işleminde Suudi Arabistan uyruklu bir kocanın Suriyeli hanımıyla muhâlea bedelli olarak şu hususlar üzerine ittifak yaptıkları görülür: Kadın iddet nafakasından ve iki buçuk yaşındaki kızın hidâne hakkından vazgeçecek, kocası kızın bütün sorumluluğunu üzerine alacak, kadın her üç ayda bir kızını ziyaret edebilecek ve bu ziyaret bir hafta sürebilecek. Ziyaret esnasında kız iki gün annesinin yanında yatacak, ziyaret diğer beş gün sabah 8'den akşam 8'e kadar yapılacak. RSGNM 03.09.1428 (15.09.2007) tarih ve 8.1.3 sayılı hul' belgesi; Ürdünlü bir kadının eşiyile yaptığı muhâlea işleminde kadına ait ev eşyalarının zikredil-

C. İcâp ve Kabulün Sözlü Yapılması

Bazı Hanbelîlerin kadının bedeli vermesi ve kocanın onu kabul etmesiyle muhâleanın gerçekleşeceğini söyledikleri nakledilmekle birlikte bu görüşün mezhepte kabul görmediği söylenebilir.¹⁰⁸ Mezhebe göre muhâleanın geçerli olması için sadece malı kocaya vermek ve onun da bu malı kabul etmesi yeterli değildir. Evlenme ve boşamada olduğu gibi mutlaka bir mecliste icâp ve kabulün sözlü olarak yapılması, kocanın muhâlea ve benzeri sözleri kullanması gerekir.¹⁰⁹ Bunu söylerken koca "... in karşılığında eşim falan ile muhâlea yaptım" (Hâle'tü zevceti alâ ...) gibi ifadeler kullanır. Kadın da "Bu muhâleayı kabul ettim" veya "Bu muhâleaya razı oldum" der. Eğer bir kişinin eşiyle muhâla yapmasını üçüncü kişiler istiyorsa "Sana şunu ben vereceğim, bunun karşılığında eşini hul' et" der. Koca da "Eşimi hul' ettim" der.¹¹⁰

Uygulamada koca genelde "Eşim ile şu bedel karşılığında muhâlea yaptım" diye icapta, kadın da "Ben de bunu kabul ettim ve buna razı oldum" diye kabulde bulunarak muhâlea yapılmaktadır. Hâkim de "Yukarıda zikredilenlere binaen filan kişinin eşi filana ...'e karşılığı muhâleası sabit oldu..." diye hükmünü belirtmektedir.

Arapça'dan başka bir dildeki kelimeler ile de muhâlea yapılabilir.¹¹¹ Ancak İbn Teymiye'nin işaret ettiği gibi Arapçadan başka bir dilde evlilik birliğine bedel karşılığı son verirken muhâlea ile boşama arasındaki farkı yansıtacak ifadelerin bulunduğunu söylemek zordur.¹¹² Kaldı ki Arapların birçoğunun dahi bu farkın tam farkında olmadıklarına yukarıda işaret etmiştik.

Uygulamada Arap olmayanlar evliliklerini sonlandırırken mahkemedeki tercümanlar aracılığıyla ilgili sözleri teleffuz etmektedirler. Hâkim, tercüman aracılığıyla taraflara ne yapmaları gerektiğini anlatmakta, sonra da söylediği sözleri Arapça olarak tekrarlamalarını istemektedir. Bu da genellikle "boşama" sözü kullanılarak yapılmaktadır. Ancak çevrelerinde boşama ile muhâlea arasındaki farkı bilen ve kendilerine yol gösteren kimseler olursa muhâlea yaparak ayrılan

diği ve bunları kocanın eşine veya vekiline teslim etmeyi, kadının kefâletini onun babasına devretmeyi ve oturma belgesinin aslını ona vermeyi iltizam ettiği görülmektedir. RGM 03.06.1430 (27.05.2009) tarih ve 186.5 sayılı belge.

¹⁰⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 276

¹⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 276; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 147; Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Miinteha'l-irâdât*, V, 342

¹¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 309; Buhûti, *Keşşâfu'l-kna'*, XII, 154

¹¹¹ Futûhî, İbnü'n-Neccâr, *Miinteha'l-irâdât*, V, 342; İbn Teymiye, *Mecmû'ul-fetâva*, XXXII, 304.

¹¹² İbn Teymiye, *Mecmû'ul-fetâva*, XXXII, 304.

yabancılar da görülmektedir.¹¹³

Bazı belgelerde kocanın “eşiyle ...in karşılığı muhâlea yapmak üzere anlaştığı”, kadının da buna razı olduğunun ifade edildiği, kocanın ve eşinin muhâlea ve kabul sözlerini telaffuz ettiklerinin ayrıca belirtilmediği görülmektedir. Ancak belgelerdeki bu sonuncu ifade hâkimin taraflara söz konusu ifadeyi telaffuz ettirmediği anlamına gelmemektedir.

VI. Sonuç

İslâm hukukunun benimsediği bedelli boşama veya muhâlea sisteminin günümüzde Suudi Arabistan toplumunda küçümsenemeyecek boyutta uygulamada yer aldığı söylenebilir. Devletin muhâlea ile ilgili resmî işlemlere yönelik bazı düzenlemeler yaptığı, tarafların haklarını koruyacak bazı tedbirler aldığı ve tarafların anlaşarak muhâlea yapmak üzere mahkemeye başvurmaları halinde resmî işlemlerde gerekli kolaylığı sağladığı görülmektedir. Eşlerden birinin karşı tarafın geçimsizliğini veya evliliğin yükümlüğünü yerine getirmediğini iddia ederek dava açması durumunda ise davanın mümkün mertebe anlaşmayla sonuçlanmasına gayret edildiği ve bunların birçoğunun muhâlea veya bedelli boşama ile sonuçlandığı görülmektedir. Davalarda hakem usulünün gayet iyi çalıştırıldığı, bu hususta eşlerin ailelerinden başka Genel Mahkeme bünyesinde bulunan Uzmanlar Heyetinin de önemli bir görev üstlendiği söylenebilir.

Muhâlea ve bedelli boşamanın ayrılmak isteyen eşlere hem haklarını hem de aile sırlarını korumada birçok avantaj sağladığı söylenebilir. Ayrıca eşlerin ayrılması yönünde hâkimin vereceği karara zaman zaman taraflardan biri veya ikisi de itiraz ederken, muhâlea akdi karşılıklı anlaşmayla yapıldığından daha tatmin edici bir uygulama olarak gözükmemektedir. Ancak eşlerin hakkaniyetli bir şekilde anlaşarak muhâlea yapmaları veya haklarını kullanıp evlenme akdini hakkaniyet ölçüleri içinde feshettirebilmeleri için tarafların haklarını öğrenmelerinin ve eğitim düzeylerinin yükselmesinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹³ Meselâ Hintli bir çiftin seçtikleri hakemler Arapça'yı iyi bildiklerini söylemişler ve taraflarla yaptıkları görüşme sonrasında muhâlea yapılmasına karar vermişler, taraflar da muhâlea yaparak evliliklerini sonlandırmışlardır. RGM 15.07.1430 (08.07.2009) tarih ve 147.200.27 sayılı belge.